

ORTA ASYA TÜRK CUMHURİYETLERİ DEMOKRASİ KUŞAĞI OLUŞTURMA PLANININ / ARAP BAHARININ NERESİNDE?

Where are the Central Asian Republics in Terms of the Plan for Democracy Zoner /
the Arabian Spring

Nadim MACİT*

ÖZET

Arap Baharı yeni ve popüler bir olgudur. Esasen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde otoriter rejimlere karşı geliştirilen siyasî-stratejik planın adı; demokrasi kuşağı oluşturma projesidir. Merkez-boşluk ayrımına göre tanımlanan bu proje özü itibarıyla bağlantısız arkında kalan ülkelerin liberal-kapitalist sistemin esaslarına dayalı olarak düzenlenmesini amaçlamaktadır. Çünkü 1990 sonrası süreçte seküler otoriter sistemlerin etki alanı daralmıştır. Toplum kontrol etme imkânları zayıfladığı için çağın ufkuna uygun olarak seçilen yeni ortaklar eşliğinde “yeni insan ve iktidar tipi” üretilerek sistemi sürdürmenin zemini oluşturulmaktadır. Türkiye’nin rol model olarak sunumu operasyoneldir. Bu sunumun yaygın bir şekilde benimsenmesi ise dini-politik öznelerin söz konusu süreci İttihad-ı İslâm’ın başlangıcı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Arap Baharı dalgasının Orta Asya ülkelerine yansıma imkânı bu algının yaygınlaşarak politik dile dökülmesiyle doğrudan bağlantılıdır. Hâlbuki bu proje özü itibarıyla sermayenin tek merkezi olmaktan tedrici olarak çıkan Batı’nın yeni politik-stratejik hamlesine kapı açmanın diğer bir adıdır. Eğer batı Ortadoğu’nun sınırlarından dönerse bu müdahale, yeni bir dünya sisteminin başlangıç tarihi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi kuşağı oluşturma projesi, Arap Baharı, Orta Asya ülkeleri, Türkistan baharı.

ABSTRACT

The Arab Spring is a new and popular phenomenon. Primarily, the advanced political-strategic plan against to the authoritarian regimes in North Africa and

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmalar Enstitüsü Sosyal, Ekonomi ve Siyasal İlişkiler Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Middle East is named as the project of creating a democratic zone. This project is defined according to the center-gap separation and essentially aims to re-organize the non-aligned states on the basis of liberal-capitalist system principles. That's because secular-authoritarian systems' spheres of influence has dramatically declined after 1990s. Since the possibility of keeping the society under control has also weakened, it is now required to produce "brand new person and type of government" with the companionship of newly selected partners in order to make the system to survive. Introducing of Turkey as a role model is an operational step. The widely adoption of this introduction sources from the religious-political subjects' perception. They observe the process as the beginning point of the Ittihad-ı İslam. The possibility of spreading the Arab Spring's spirit to Central Asia is also related to the same political language of this perception. However; the essence of this project provides a space for West's new political move, which is not the only center of capital anymore. This intervention would be a beginning of a new world order only if the West will turn back from the borders of Middle East.

Keywords: *Project of creating a democratic zone, the Arab Spring, Central Asian Countries, Turkistan Spring.*

I. Giriş: Kavramlar, Tanımlar ve Sorunlar

Soğuk Savaş dönemi (1945-1990) ideolojik merkezli bir dünya sistemi idi. Ana karakterini dengeleme ve cepheleşme mantığı oluşturuyordu. Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle birlikte ideolojik merkezli dengeleme ve cepheleşme mantığı yerini yeni bir ayrıma bırakmıştır. Yeni duruma bağlı olarak ülkeler kendilerini yeniden tanımlamışlardır.¹ Liberalizmin zaferi olarak kutsanan bu süreç yeni ayrımı merkez-boşluk, güçlü ve zayıf devletler şeklinde ortaya koymuştur. Böyle bir tanımlama kaçınılmaz olarak yeni öteki kim sorusunu beraberinde getirmiştir. Yeni Öteki Kim, sorusu etrafında oluşturulan *yeni kurallar dizisine* bağlı olarak yeni öteki ve yeni seçenekler üzerinde durulmuş ve küresel geleceğin, yeni kurallar dizine uymayan devletleri tasfiye etmekle bağlantılı olduğu görüşü benimsenmiştir.²

Yeni sistemde "ötekini" belirlemek için yöneltilen ve cevabı aranan soru aynıdır: Tehlike nereden gelebilir? Soğuk Savaş döneminde tehlikenin kaynağı SSCB'dir. Yeni sistemde tehlikenin ve kötülüğün kaynağı küresel ölçekte güvenliği sağlama konusunda yetersiz kalan, liberal-kapitalist sistemin kurallarına uyum gösteremeyen devletlerdir. Güvenlik paradigması etrafında oluşturulan öteki, yeni bir ideoloji değildir. 'Tehlike gelebilir' kapsamına alınan ya da öyle tanımlanan bir kültürel coğrafyadır. Yeni kurallar dizisi çerçevesinde tanımlanan İslâm coğrafyası, *zihin denetleme ve yönlendirme politikasına* tabi tutulmak istendiği için 'demokrasi kuşağı oluşturma planının' ilk halkasına yerleştirilir.

¹ SSCB'nin çöküşünün ardından oluşan yeni sistemin nitelikleri ve ülkelerin yeniden yapılanmaları için bakınız: Richard Crockatt, "The End of Cold war", **The Globalization of World Politics** (ed. John Baylis-Steve Smith), Oxford: Oxford University Publishing, 2005.

² Geniş bilgi için bk. Thomas P.M. Barnett, **Pentagon'un Yeni Haritası: 21. Yüzyılda Savaş ve Barış** (çev. Cem Küçük), İstanbul: 1001 Kitap, 2005.

“Demokrasi kuşağı oluşturma projesi ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri” şeklinde bir adlandırma, belirtilen politik-stratejik model açısından yadırganacak bir durum değildir. Zaten Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde iktidarlara yönelik başkaldırı hareketlerinin siyasî ve stratejik metinlerdeki adı: “Greater Middle East Initiative” adlı siyasî stratejik kuramdır. Bu kuram (a) Demokrasi kuşağı oluşturmak, (b) Liberal-kapitalist sistemle bağlantı kuramamış ülkelerin pazara açılmasını sağlamak esasları üzerine inşa edilmiştir.

Başlıkta “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri” şeklindeki adlandırma, üzerinde durulmak istenen konunun sınırlarını netleştirmeye yöneliktir. Çünkü “Orta Asya” tabiri küresel aktörlerin “tanımlama ve biçimlendirme politikalarına” bağlı olarak üretilmiştir. Diğer bir deyişle “Orta Asya” ifadesi tıpkı “Ortadoğu” ifadesi gibi XIX. ve XX. yüzyıl coğrafyacılara özgü bölgesel alt bölünmeler ve Batıcı akıldan (Oryantalist söylemden N.M) türemiş bir soyutlamadır. Kaldı ki “Orta Asya ülkeleri” şeklindeki bir adlandırma hem coğrafi açıdan son derece izafi değerlendirmeleri içerir, hem de modern zamanlarda icat edilmiş olup³, kültürel ve siyasî boyutu gizler. Tarih, kültür ve siyasî birliğin yerine mikro milliyetçiliği ikame etme amacını taşıyan bu adlandırma küresel aktörlerin siyasî ve diplomatik hamlelerinin eseridir.

Orta Asya Ülkeleri yerine “Türkistan” tabirini kullanmak gerekir. “Türkistan” kadim bir adlandırma olup Türk Milleti’nin metafizik ve kültürel coğrafyasını ifade eder. Ancak Türkistan tabirinin dar ve geniş kullanımına dayalı olarak belirlenen coğrafya tartışılmak istenen konu açısından karışıklığa neden olabilir. Bu nedenle “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri” tabiri tercih edilebilir. Çünkü bu adlandırma hem literatürle daha uyumlu hem de makalenin sınırlarını belirleme açısından daha metodiktir. Çünkü bu makale demokrasi kuşağı oluşturma planı çerçevesinde beş ülkeyle sınırlı bir değerlendirmeyi konu edinmektedir: Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan.

Yukarıda adı geçen ülkeleri ortak coğrafi bir tanım içinde toplamak ilmî esaslara uygun düşmez. İdarî ve siyasî açıdan Sovyetler, Orta Asya’yı Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Tacikistan cumhuriyetleri olarak tanımlamaktadır. Oysa tarihî, siyasî ve kültürel kaderlerin birlikteliği açısından dört cumhuriyete Kazakistan’ı da eklemek gerekir. Keza 1990 sonrası süreçte küresel aktörlerin Türk dünyasına yönelik politikaları açısından coğrafi farklılığına karşın Azerbaycan özel bir yere sahiptir. Belirtilen bağlam çerçevesinde Azerbaycan’a yer vermemiz gerekmektedir. Yeni politik denetleme ve yönlendirme yöntemi ve araçları açısından Tacikistan ise ayrı bir değerlendirmeyi hak etmektedir. Makalenin kapsamına alınan beş ülke “Arap Baharı / demokrasi kuşağı oluşturma projesi açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu ülkeler “Arap Baharı” şeklinde adlandırılan politik kalkışma hare-

³ Bakınız: Oliver Roy, **Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi** (çev. Mehmet Moralı), İstanbul: Metis Yayınları, 2000, s.29-30; Mohammed-Rıza Djalili-Thierry Kellner, **Yeni Orta Asya Jeo-politiği: SCCB’nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına** (çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009; “Orta Asya ve Türkistan” tabirlerinin kullanımı ve ifade ettikleri coğrafyanın alanı üzerine yapılan geniş bir değerlendirme için bakınız: Vasily Viladimiroviç Bartold, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.

ketlerinin gerekçeleri ve aktörleri açısından özel bir yere sahiptir.⁴ Ayrıca küresel sistemi ikame etme ve geleceği kurgulama adına anılan ülkeler üzerinde hâkimiyet kurmak, ‘dünyayı kontrol etme gücüne erişmenin’ eşiği sayılmaktadır.

Arap Baharı’nın Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yansıma imkânına bir teorik temel oluşturmak için 1990 sonrası dünya sistemi üzerine yapılan yorumlar ve geliştirilen modellere atıf yapmamız gerekmektedir. Fakat belirtmemiz gerekir ki küreselleşme üzerine geliştirilen modeller birbirinden farklıdır. İletişim araçlarının dünyayı ortak bir sistem etrafında bütünleştirdiği ve karşılıklı garanti edilmiş bağımlılığın tanımladığı bir sistemden bahsedener “tek dünya” denilen bir sürece girildiğini ileri sürerler. Hıristiyanlığın gelecek tasavvuruna atıf yaparak küreselleşme ile Tanrı’nın krallığı öğretisi arasında bağ kurarlar.⁵ Bu bakış açısına göre 1990 sonrası dünya sistemi dört ana çizgi üzerine oturmaktadır;

Birincisi: “1789-1989 gibi iki yüzyıllık dönemde kurumsallaşan ulus devletler çağının sonu” geldiği görüşüne yaslanır. Anılan teze göre “21. yüzyılda ekonomik, toplumsal ve kültürel açıdan çok büyük güçler, ulus-devletlerin oluşmasını sağlayan bağlamı altüst etmiştir. Çünkü küresel sistem, ortak kurumlar ve esaslar üzerine oturan bir dünyayı öngörmektedir.”⁶

İkincisi: Küreselleşme, Tanrı’nın / İsa Mesih’in geri dönüşüne işaret eden olaylara ve bu olaylar üzerinden biçimlenen bir dünyaya işaret etmektedir. Bu anlayışa göre bir kargaşa döneminin ardından, yani üçüncü bin yılda ‘dialog ve barış ortamında’ deliceleri ayıklama dönemi başlamıştır. Çünkü bu dönem “potansiyel tehlikeyi sona erdirmeye dönüştürmüştür.”⁷

Üçüncüsü: Doğu-Batı kutuplaşmasının getirdiği dengeleme mantığı ortadan kalkmıştır.⁸ Dolayısıyla dış dostluklar sayesinde üçüncü dünya ülkelerinde oluşturulan diktatörlüklere ihtiyaç kalmamıştır. Bu yaklaşıma göre diktatörlüklerin, küresel çatışmalarda birer koz olarak görülüp kullanılma dönemi sona ermiştir.⁹ Afganistan ve Irak’a müdahale bunun en tipik misalidir. Soğuk Savaş döneminde SSCB’nin yayılma politikalarına karşı desteklenen bu iki ülke daha sonra ‘küresel erişimli terörü’ önleme adına müdahale kapsamına alınmışlardır.

Dördüncüsü: Küresel sistem, iletişim ağlarının ürettiği ortak tutum ve algılara eşlik ettiğine göre bu sürece eşlik edemeyenler elenecektir. Zira ekonomik ve politik hedefleri küresel siyasî stratejinin gerekçelerine uyumlu kılmak dünya sistemine tabi olmanın olmazsa

⁴ Andrea Schmitz-Alexander Wolters, **Political Protest in Central Asia: Potentials and Dynamics**, Berlin: SWP, 2012, p.5.

⁵ Bob Goudzwaard, **Globalization and the Kingdom of God**, Grand Rapids: Baker Books, 2001, p.20-21.

⁶ Jean-Marie Guehenno, **Demokrasinin Sonu** (çev. M. Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 1998, s.10; Nadim Macit, **Küresel Güç Politikaları, Türkiye ve İslam**, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011, s.70.

⁷ Jürgen Moltmann, **The Coming of God: Christian Eschatology** (trans. Margaret Kohl), Minneapolis: Fortress Press, 1996, p.146-156, 200, 201; bk. Nadim Macit, **a.g.e.**, s.85-94.

⁸ Richard Crockatt, **a.g.m.**, p.113.

⁹ Jean-Marie Guehenno, **a.g.e.**, s.10.

olmaz şartıdır. Bu görüşü savunan T. Friedman küresel aktörün biçimlendirmek istediği dünyayı şu ifadelerle anlatır: “Ortaya çıkan bütün diğer üretim ve dağıtım biçimlerini yer-yüzünden silmiş bir ekonomik sistem yürütüyoruz. Arkasında büyük zenginlikler bazen de büyük yıkımlar bırakarak. Bazı kurum ve iletişim ağlarıyla yaydığımız kültürel mesajlar dünyanın her yanına ulaşarak başka toplumları ele geçiriyor ve aynı zamanda zayıflatıyor. Biz başkalarına boyun eğdirmekle yetinmiyoruz, ille de bizim gibi olsunlar istiyoruz. Tabii kendi iyilikleri için. İnsanlar *din değiştirmeye* zorlamada bizden acımasız yok. *Dünya demokratik olacak. Kapitalist olacak. İşte bu, biziz.* Biz Amerikalılar hızlı dünyanın havarileri, geleneğin düşmanları, serbest piyasanın peygamberleri ve ileri teknolojinin öncüleriyiz. Hem değerlerimizin hem de ürettiğimiz şeylerin yayılmasını isteriz.”¹⁰

Berlin Duvarı'nın yıkılışını (1989) “yeni bir dünya düzeninin ortaya çıkışı” olarak okuyanlar bu durumu *demokrasinin zaferi* olarak görürler. Onlara göre liberal-kapitalist sistem insanî örgütlenmenin en yetkin biçimidir ve bu sistemin başka bir seçeneği yoktur. Oysa “Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Balkanlar'dan Kafkaslar'a oradan da Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Afrika'ya kadar uzanan bölgede pek çok başarısız ve zayıf devlet ortaya çıkmıştır. Bu zayıf devletler insan hakları ve insan hayatına yönelik felaketlerin yaşanmasına yol açmaktadır. 11 Eylül 2001 olayı devlet yetersizliğinin devasa bir stratejik meydan okuma olduğunu kanıtlamıştır. Bu durum Birleşik Devletlere Afganistan ve Irak gibi ülkelerde devlet inşa etmek için önemli sorumluluklar yüklemiştir.”¹¹ Geleceği kurgulama üzerine yapılan bu açıklamaya eklenen “zayıf devletleri küresel sistemin güvenliği adına yeniden inşa etme” cümlesi öteki kapsamına alınan ülkeleri ve bu ülkelere müdahale etme gereğini açıkça ortaya koymaktadır.

Berlin Duvarı'nın yıkılışını “demokrasinin zaferi olarak okumayı” kolaycı bir yaklaşım olarak görenler ise “dünyanın *belirsiz* ve *yönsüz* bir sürece girdiğini” savunurlar. Post-modern izafiliğin ve durumsallığın gereği olarak kadim kimliklerin dönüşüne tanık olacağımız bir çağdan bahsederek bu durumu “dünyanın Lübnanlaşması” deyimiyle tanımlayıp şu hususu eklerler: Bu süreçte ya bir devletin alt unsurları bütünden kopmak ister, ya da devlet içindeki gruplar arasında *sosyal şiddet* büyük bir iç savaş halini alır.¹² İletişim ağları sosyo-politik ve ekonomik alanda bütünsel yapıları bozmaktadır. Öyleyse millet temeline dayalı sistemler çözülecek ve sonuçta dünya etnik-dinî farklılıkların geri dönüşüne tanıklık eden bir sürece eşlik edecektir. Bu sosyo-politik durum, “farklılıklar içinde birlik” temeline dayalı olarak *imparatorluk çağını* yeniden üretecektir.¹³ Geleceği bu bakış açısıyla kurgulayanlar uyanmış dinî ve etnik farklılıkları bir arada tutmanın yolu olarak milletler sistemini önermektedirler.

¹⁰ Thomas Friedman, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği** (çev. Elif Özsayar), İstanbul: Boyner Holding Yayınları, 2000, s.31, 382, 385-386.

¹¹ Francis Fukuyama, **State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century**, London: Profile Books, 2004, p.XIX.

¹² Jean-Marie Guehenno, **a.g.e.**, s.23.

¹³ Jean-Marie Guehenno, **a.g.e.**, s.23.

1990 sonrası dünya sistemi özü itibarıyla belirtilen dört yaklaşıma ve bunların arasında geçişi sağlayan ara kavramlara dayanmaktadır. Bunlardan hangisini esas alınırsa alınsın bir *jeo-politik düzenlemenin* uygulanmaya konulduğu görülür. Zaten jeo-politik düzenleme “küresel topluluğun ve kontrolün dışında kalan aktörleri sisteme bağlamak”¹⁴ şeklinde tanımlanmaktadır. Görüldüğü üzere 1990 sonrası dünyanın stratejik kavramları değişmiş, dinî ve kültürel algının yükselişi ve iletişim ağlarının yaygınlaşarak derinleşmesi gibi unsurlar öne çıkmaya başlamıştır. Nitekim *demokrasi kuşağı oluşturma* ya da “bağlantısız arkında yer alan ülkeleri liberal-kapitalist sistemin siyasî ve iktisadî esaslarıyla buluşturma” projesi dini epistemik ve politik hareketler ve iletişim araçları eşliğinde uygulamaya konulmuştur. Anılan iki özelliğin Tunus’ta başlayan ve Suriye’ye kadar uzanan Arap Baharı’nın iki ana çizgisi olarak karşımıza çıkması, geliştirilen projenin uygulanmaya konulduğunu göstermektedir.

Tartışmak istediğimiz konunun açıklığa kavuşması için şu dört sorunun cevabını aramız gerekmektedir: (a) Demokrasi kuşağı oluşturma modeli hangi esaslara ve gerekçelere dayanmaktadır? (b) Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri uygulama alanında demokrasinin hangi halini yaşamaktadırlar? (c) Arap Baharı sürecinde demokrasi kültürüne ve sistemine öncülük ettikleri ileri sürülen ve kalkışma hareketlerinde rol oynayan dini-politik hareketlerin (İhvan-ı Müslimîn / Müslüman Kardeşler, en-Nahda / Uyanış Partisi, Selefi Nur Partisi vb.) benzerleri Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde var mıdır? Başka bir deyişle dinî-siyasî hareketlerin demokratik sisteme geçişe öncülük ettikleri görüşü hangi gerekçelere dayanmaktadır? (d) Söz konusu ülkeler “demokrasi kuşağı oluşturma” projesinin neresindedir? Daha doğrusu anılan ülkelerin siyasî, iktisadî durumları ve bu ülkelerde faaliyet gösteren dinî-siyasî cemaatler böyle bir etkinliğe öncülük edecek bir güce sahip midirler?

II. Demokrasi Kuşağı Oluşturma Projesi: Yöntemi ve Esasları

Demokrasi kuşağı oluşturma projesi 1990 sonrası gelişmelere bağlı olarak gündeme taşınmıştır. Otoriter rejimlerin demokratik esaslara dayalı olarak yeniden yapılandırılması bu projenin esasını oluşturmaktadır.¹⁵ Tarihî ufkun *belirsiz, bulanık ve yönsüz* gibi ifadelerle tanımlanması bunun yöntemi üzerinde tartışmaların 11 Eylül 2001 hadisesine kadar sürmesine neden olmuştur. 11 Eylül hadisesi izlenmesi planlanan yöntemin netleşmesini sağlamıştır. Belirtilen olay üzerine yapılan şu yorum demokrasi kuşağı oluşturma hareket yöntemi ortaya koymaktadır: 11 Eylül 2001 olayı küreselleşmenin dünya çapında düzensiz yayılmasının *bağlantılı olanlar ile bağlantısız olanlar arasındaki sınırı ayırmaktan daha fazlasını ortaya koymuştur*. Tarihî mücadele cephe hattını işaretlemiştir. Eğer 11 Eylül arzu edilen sonuçları elde etmek için şiddet kullanımıyla ilgili irade asimetrisine dair bir uyarıysa bu asimetrisinin kurallar dizisi boşluğu ortadan kaldırılmalıdır. Bunun için ABD’nin askerî güç

¹⁴ Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, S.16.

¹⁵ Fabienne Bossuyt, “Democracy Promotion East and South After the Arab Spring: Reevaluating the EU’s Engagement With Authoritarian Regimes, (1 /2 December 2011), **Policy Brief for the Roundtable Conference**, Maastrich University: Brussels Campus, p.5.

kullanımı stratejik sonuçlar elde edecek şekilde düzenlenmelidir. *Küresel bağlantılığa ve özgürlükleri serbest bırakanlara karşı savaş açanlar yok edilmelidir.*¹⁶

Söz konusu tanım üzerine inşa edilen Pentagon'un Yeni Haritası “ötekini / yeni düşmanı belirlemeye yönelik” bir girişi ifade etmektedir. “Bağlantısız olmak” tabiri insan haklarının ve özgürlüklerin ihmal ve ihlal edildiği dünyayı ifade etmektedir. Her ne kadar “Bu düşman ne bir din (İslâm) ne de bir yerdir (Ortadoğu) ama bir durum, yani bağlantısızlıktır” denilse de öteki ilan edilen hedefin İslâm coğrafyası olduğu açıktır. “Eğer bağlantısızlık bir tehditse bağlantısızlığı bu dünyadan atmak için düzeni olduğu kadar adaleti de destekleyen bir metotla bağlantılığı genişletmek gerekir”¹⁷ açıklaması öteki ilan edilen coğrafyaya müdahale edileceğinin açık ifadesidir. Kriz arki olarak adlandırılan Ortadoğu coğrafyasının radikal hareketleri ürettiği görüşü¹⁸ “jeo-politik düzenlemenin” nereden başlayacağını açıkça ortaya koymaktadır. Güçlü / zayıf devletler, demokrat / otoriter rejimler, merkezde yer alan devletler / boşlukta yer alan devletler gibi taksimat farklı önermeler üzerinden yapılmış olsa da sonuç itibarıyla müdahale edilmesi gereken coğrafya ve devletler aynıdır.

Demokrasi kuşağı oluşturma modeli ifade ve düşünce özgürlüğünü kısıtlama, toplantı ve gösterileri yasaklama, dinî özgürlükleri daraltma ve dinî uygulamaları ortadan kaldırma gibi gerekçeler üzerine inşa edilmektedir. Bu yeni kurallar dizisinin ideolojik kaynağının ABD olduğu belirtilerek *bağlantısız* tanımına alınan ülkelerde siyasî muhalefetin önünü açmanın şartları oluşturulmaktadır. Kurallara dayalı uygarlığı genişletmek adına her türlü müdahaleye kapı açan bu proje; yaratmaya değer bir dünya için boşlukta kalan ülkelerin tümünün tasfiyesini amaçlamaktadır.

Yeni kurallar dizisi çerçevesinde demokrasi kuşağı oluşturma projesinin temel sorusu şudur: Liberal-kapitalist sistemle bütünleşmemiş *boşluk* ne kadar büyük olacaktır? Boşluğun kapsamı ve sınırları çok önemlidir, çünkü boşluğun boyutu ve unsurları 21. yüzyılda *savaşın alanını* belirleyecektir.¹⁹ Merkez-boşluk ayrımı iki ana tema üzerinden yapılmaktadır: *Yetenek ve kültür*. Yeteneğin böldüğü dünya, ileri teknoloji ve bunların ürettiği kurumsal yapıları yakalamak isteyenlerle istemeyenlerin dünyasıdır.²⁰ Kültürün böldüğü dünya ise kültürel fay hatlarının böldüğü dünyadır.²¹ Her iki taksim, “bölünmüş” bir dünyayı öngörmekte ve geniş bir müdahale haritasına işaretlemektedir. Üretilen bu haritaya göre dünya sistemini güvenli hale getirmenin yolu İran, Kuzey Kore ve Suriye gibi tehlikeli ve bağlantısız ülkele-

¹⁶ Donald H. Rumsfeld, “Beyond This War on Terrorism”, **Washington Post**, (1 Kasım 2001); Thomas P.M. Barnett, **a.g.e.**, s.64; Jean Bethke Elshtain, **Just War Against Terror: The Burden of American Power in a Violent World**, London: Basic Books, 2003.

¹⁷ Thomas P.M. Barnett, **a.g.e.**, s.64-65.

¹⁸ Darryl Fears, “Hate Crimes Against Arabs Surge, FBI Finds”, **Washington Post**, (26 Kasım 2002).

¹⁹ Thomas P.M. Barnett, **a.g.e.**, s.67.

²⁰ Thomas Friedman, **a.g.e.**, s.31-32.

²¹ Samuel P.Huntington, **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması** (çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir), İstanbul: Okyanus Yayınları, 2005, s.26.

re karşı önceden sert bir şekilde müdahalede bulunmaktır. Bir başka deyişle “sıradaki kim” stratejisini izlemektir.²²

Soğuk Savaş döneminin bitiminden bu yana (a) devletlerarasındaki (Irak-Kuveyt) sür-tüşmeyi bertaraf etme, (b) rejim değişikliğini (Afganistan, Irak) gerçekleştirme, (c) güç denk-leminin değişmesini ve sermayenin yer değiştirmesini önleme amacına bağlı olarak jeo-politik düzenleme adına ABD'nin öncülük ettiği koalisyon tarafından “haydut devletler” parantezine alınan devletlere (Suriye ve İran) müdahale etme hareketleri öne çıkmaktadır. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde (Tunus, Libya, Mısır ve Suriye) yaşanan halk ayak-lanmaları söz konusu *demokrasi kuşağı oluşturma projesinin* bir parçasıdır. *Diktatörlere karşı halk ayaklanması* şeklinde sunulan Arap Baharı yeni ve popüler bir olgudur. “Arap Baharı” tanımını kullananların ileri sürdükleri gerekçeler ve dile getirdikleri talepler demok-rasi kuşağı oluşturma projesinin esasları ve kapsamıyla birebir örtüşmektedir.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde yaşanan kalkışma hareketlerinin ana omurgası-nı ise şu gerekçeler oluşturmaktadır: (a) Halkların meşru talepleri yerine getirilmemektedir. (b) Anılan devletler değişen dünya koşullarına uyum sağlayamamaktadır. (c) Bölge halkları yıllarca otoriter rejimler tarafından baskı altında tutulmaktadırlar. (d) Halk yoksul bırakıldı-ğı halde baskıcı liderler ve aileleri zengin hatta savurgan bir şekilde hayatlarını sürdürmek-tedirler. Sözelimi “6 buçuk milyonluk Libya'nın sahip olduğu petrol ve doğal gaz rezervleri yıllık ortalama 25-30 milyar dolar getirmesine karşın halkın önemli kesimi yoksuldur. Bu tablo, petrol ve doğalgazdan elde edilen gelirin Kaddafi ailesi başta olmak üzere nüfusun küçük bir kesimi tarafından kontrol edildiğini göstermektedir.”²³ Bu tablo bastırılmış Orta-doğu halklarını kitlesel tepkiye sürüklemiştir.

Arap Baharı, demokrasi kuşağı oluşturma projesi üzerinden yönlendirilmektedir. Yön-lendirilme fikrinin *renksiz görünümü* bölge halkları tarafından dile getirilen taleplerin mev-cut durumu yansıtmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bir başka deyişle bölge halklarının ayak-lanmasına haklılık kazandıran sebepler söz konusudur. Bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz: (a) Bölge halklarının demokrasi ve özgürlük talepleri yıllarca göz ardı edilmiştir. (b) Adı geçen

²² Thomas P.M: Barnett, **a.g.e.**, s.75.

²³ Alison Pargeter, “Rebels With a Cause”, **Jane's Intelligence Review**, XXIII/4 (April 2011), p.9. Libya'yı baskıcı yönetimden kurtarmak gerekçesine bağlı olarak sunulan tablo bir sonuç olarak doğrudur. Fakat Kaddafi'nin Libya petroleri üzerinde büyük payı bulunan yabancı şir-ketleri zorlayarak hisselerin büyük bir kısmını devraldığı, petrolü millileştirerek sermayenin Libya'da kalmasını sağladığı bilinen bir gerçektir. Elde ettiği petrol gelirleriyle okullar, evler, hastaneler ve otoyollar inşa etmiştir. Bu konuda bakınız: Abdul Ruff, “Hidden CIA Projects: Mideast Uprising for Libyan Oil Resources NATO-UNSC Must and Illegal War Against Arabs”, **Center for International Affairs**. Meseleyi kendi bağlamından kopararak “olumsuz bir durumun içinden olumsuz bir unsur ele almak”, tanımlamaya ve müdahaleye zemin oluş-turmaya uygun düşecek olguyu seçmek siyasi-diplomatik dilin özelliğidir. “Demokratikleşme” amacına bağlı olarak müdahale edilen Libya'nın bu aşamadan sonra petroleri nasıl bir iktisadi ve sosyal işleme tabi tutulacaktır? Bu sorunun cevabını tarih verecektir. Fakat sadece bu olgu bile “demokrasi kuşağı oluşturma projesinin” küresel güç denkleminde dayalı bir jeo-politik düzenlemenin parçası olduğunu göstermektedir.

ülkelerdeki yolsuzluk, yoksulluk ve diktatörlerin baskısı nihaî sınırlarına ulaşmıştır. (c) Kamu diplomasisi ve sosyal medya anılan ülkelerde halk tepkilerini kitlesel bir eyleme dönüştürme sürecinde önemli bir rol oynamıştır. (d) Batı yıllarca Ortadoğu'daki despot liderlerle iyi ilişkiler kurmasına karşın yeni durumun bir gereği olarak diktatör liderlere karşı tavır geliştirmiştir.

Belirtilen sebepler üzerine kurulan siyasî ve diplomatik söylem, *otoriter sistemlerin yıkılmasını*, demokratik sisteme geçiş olarak tanımlayıp geniş bir coğrafyaya müdahale etmenin yolunu açmıştır. Siyasî eylemi haklılaştırma; (a) *mevcut durumun arızalarını kullanma*, (b) Sosyal medya aracılığıyla *oluşturulan algı kalıbına uygun düşen politik temalar üretme* şeklinde seyretmektedir. Salt değerler üzerinden bakıldığında da otoriter sistemlere müdahalenin son derece gerçekçi sebeplere dayandığı söylenebilir. Fakat bu projeyi üreten ABD ve onun stratejik müttefiklerinin durumu demokrasinin kaynağı, araçları ve esasları açısından tahlil edildiğinde ortaya çıkan manzaranın 'öteki ilan edilen devletlerden' daha iyi olduğu söylenemez. Küresel ölçekte yaşanan manzara, bir sömürü düzeneğinin iktidar alanlarını elde tutmasına bağlı olarak oluşturulan yaygın algı kalıbının ardındaki *ekonomik ve teknolojik üstünlüğün* "silah kıyafetine bürünmüş" şeklindedir. Zihni bir tutuma ve kültürel akla ihtiyaç duyan demokrasinin işgalle pazarlanması gerçek amacın gizlendiğini göstermektedir.

Bir kuşatma hareketinin *siyasî ve dinî değerler* örtüsü altında meşrulaştırılması bölgesel otoriter sistemlere karşı küresel krallığın savaşı olarak okunabilir. Kalkışma hareketlerini örgütlenme çerçevesinde iletişim araçlarının ve ağlarının kullanılma biçimi 'zihinlerde gerçekleştirilen savaşın' ulaştığı boyutları göstermesi açısından çarpıcıdır. "Düşünüyorum o halde varım" şeklindeki modern postulat post-modern zamanlarda "iletişim ağlarında bulunuyorum o halde varım" kalıbına dönüşmüştür. Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde Batı kaynaklı sivil toplum kuruluşlarının ayaklanmaları önceden destekleyip kaynaklar bahşederek zemin hazırlamaları *sosyal medyanın* sadece zihin yönlendirmede oynadığı rolü göstermez, aynı zamanda küresel iktidarın tek taraflı otoriter dilini açığa çıkartır. Sosyal medyanın Arap Baharı denilen kalkışma hareketinde oynadığı rol, stratejik araçların değiştiğini ve "ihtilallerin /devrimlerin radyolarda, televizyonlarda, kablo yayınlarında ve internet ağlarında yapıldığını göstermektedir."²⁴ Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde muhalifleri organize etme ve ortak algı oluşturma konusunda sosyal medya kullanılmış²⁵ ve çağımızda ihtilallerin iletişim ağlarıyla yapıldığını ve yapılacağını göstermiştir.

²⁴ Shimon Peres, "Tarihte Av Mevsiminin Sonu" **Yüzyılın Sonu** (çev. Belkıs Çorakçı), ed. Nathan Gardies, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003, s.236.

²⁵ George Griffin, "Egypt's Uprising: Tracking the Social Medya Factor" (20. 04. 2011); "Rusya ve Değişen Dünya" başlığı altında "Arap Baharı: Dersler ve Sonuçlar" üzerine Rusya Federasyonu Başkanı Vladimir Putin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: İletişim teknolojisi hedef devletlerdeki aşırı güçleri provoke etmek için kullanılmaktadır. Bu yerel politik eylemcilerden daha çok dış kaynaklı güçlerin girişimlerini yansıtan özellikler taşımaktadır." Bk. Vladimir Putin, "Russia and the Changing World", **The Moscownews**, (27.02.2012), p.5.

Demokrasi kuşağı oluşturma projesinin diğer bir esası “güvenlik bölgesi oluşturma” başlığı etrafında hedef ülkenin topraklarına konuşlanma yöntemidir. ABD ve İngiltere’nin desteğiyle Fransa’nın öncülük ettiği “İnsani Müdahale”, Libya’nın topraklarına konuşlanarak isyan yönetilmiştir. Şu an Suriye’ye yönelik olarak aynı yöntemin zemini oluşturulmaktadır. Türkiye, Suudi Arabistan, Katar ve benzeri ülkeler, batılı ülkelerin desteği ve katılımıyla örülmek istenen stratejik ağın ilmeklerini atmaktadırlar. “İnsanî müdahale” adı altında “güvenlik bölgesi oluşturma” seçenekleri üzerinde durulmaktadır. Bu verilerin tümü Ortadoğu ve Kuzey Afrika’daki olayların altyapısının önceden hazırlandığını göstermektedir. Otoriter rejimlerden bıkmış insanların samimi taleplerini kendi çıkarları ve yayılma politikaları nedeniyle kullanan Batı, politik kargaşanın, etnik ve dinî gerilim hatlarının ateşlediği uzun süreli bir çatışmanın zeminini oluşturmuştur.

III. Demokrasi Kuşağı Oluşturma Planının Kapsamı: Ötekiler ve Seçenekler

11 Eylül 2001 saldırısı, yeni bir öteki ve yeni bir ortak arayışını netleştirmiştir. Yeni öteki “küresel erişimli terörist gruplar”, yani köktenci dini-politik hareketler,²⁶ yeni bir ortak ise yeni kurallar dizisine uyum gösteren, yani liberal kapitalist sistemin esaslarıyla örtüşen dinî-siyasî hareketlerdir. Ağırlıklı olarak her iki durumun ilan edilen mekânı İslâm coğrafyasıdır. Bu kararlar birlikte “yeni bir düşman arama” tartışması bitmiş, radikal İslâm’ı tasfiye etmenin imkânı nedir, sorusu tartışmaya açılmıştır.²⁷ “Dünyanın geleceği hakkında sistematik düşünme” başlığı altında yapılan çalışmaların düşman ve dost tanımı değişmiş boşluk kapsamına alınan ülkelerde yeni insan ve iktidar tipi üretme safhasına geçilmiştir.

Demokrasi kuşağı oluşturma projesinin gerekçesini ortaya koyan şu ifadeler Arap Baharı olarak adlandırılan kalkışma hareketlerinin ve tasarlanan müdahalenin sınırlarını çizmektedir: “Soğuk Savaş sonrası Batı’nın Mısır’dan Afganistan’a, dünyanın pek çok bölgesinde devlet düzenine ilişkin krizleri kavrama beceriksizliği bir güvenlik tehdidi haline gelmiştir.²⁸ Somali ve Afganistan gibi açıkça başarısız ülkeler dışında, uluslararası istikrarsızlığı getiren başka bir çeşit yönetim sorunu vardır. Orta Asya’daki karışıklığın temelinde demokrasi, çoğulculuk ve siyasete anlamlı toplumsal katılım konularında Arap dünyasında görülen yetersizlik vardır.²⁹” Böyle bir tanımlama üzerinden önleyici savaş doktrinini ilan eden ABD, Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi’nde (2003) Afganistan’a müdahale edeceğini bütün dünyaya duyurmuştur. Yıllardır kuşatma altında tutulan Afganistan demokrasi kültürü oluşturma bir yana tarihî ve insanî değerlerini kaybetmiştir.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri anılan projenin neresindedir, sorusunu açıklığa kavuşturan şu ifadeler dikkat çekicidir: “Afganistan’da savaşmanın gereği olarak ABD askeri

²⁶ Bk. Daniel Benjamin-Steven Simon, **The Age of Sacred Terror**, New York: Random House, 2002.

²⁷ Edward Walsh, “For Coast Guard, Priorities Shifted on September 11: Focus is on Defense Against Terrorism”, **Washington Post**, (26 Kasım 2001)

²⁸ Michael Ignatieff, “The Burden”, **New York Times**, (5 January 2003)

²⁹ Francis Fukuyama, **a.g.e.**, p.126.

gücünü Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan gibi ülkelere kaydırmıştır. Çünkü bu ülkelerin tümünde iç yönetim sorunu yaşanmaktadır.”³⁰ Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ‘yeni öteki kapsamına’ alındığını gösteren bu ifadeler sözel bir açıklama değildir. ABD’nin Orta Asya politikasının ana hatları güvenlik bölgesi oluşturma gerekçesiyle askeri üslerini konuşlandırma, psikolojik faaliyetin sivil araçlarını oluşturma ve ‘ekonomik yardımlardan’³¹ müteşekkildir. Yeni ötekini tanımlamak için geliştirilen söylemin, siyasî, insanî değerler ve ekonomik yardımlar üzerinden meşrulaştırılması asıl amacın üzerini örtmeye yöneliktir. Çünkü ABD çıkarını koruduğu ve denetlediği hiçbir otoriter ülkeye müdahale etmemiştir. “Önleyici Savaş” başlığı altında geliştirilen stratejinin fikrî temeli şu esas üzerine kurulmuştur: “Eğer bir ülke ya da bölge bağlantıyı kabul eder ve kendi milli ekonomisini küresel ekonomiye dâhil ederek harekete geçerse küreselleşme içinde fonksiyon gösterebilir.”³² Bunun dışında kalan ülkeler bağlantının dışına düştüğü için müdahale edilmeye açık ülkelerdir.

Elbette ki yeni ötekini belirlemek için meşrulaştırılabilir bir tanımlama yapmaya ihtiyaç duyulmuş ve bu çerçevede ülkeler üç kısma bölünmüştür;

Birincisi: *Küresel sistemin işlediği ülkelerdir.* Bunlar; Kuzey Amerika, Avrupa, Rusya, Japonya, Çin, Hindistan, Avustralya, Yeni Zelanda, Güney Afrika, Güney Amerika’dan Arjantin, Brezilya ve Şili. Bu, altı milyarlık dünya nüfusunun kabaca dört milyardır.

İkincisi: *Küreselleşme içinde faaliyet gösteren ülkelerin karşısında yer alan bağlantısız ülkelerdir.* Bu ülkeler demokratik esasların dışında kalan ülkelerdir. Boşluk kapsamında yer aldığı belirtilen ülkeler ağırlıklı olarak Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleridir: Afganistan, Azerbaycan, Bahreyn, Bangladeş, Bosna-Hersek, Mısır, Gürcistan, Kuveyt, Kazakistan, Fas, Nijerya, Pakistan, Tacikistan, Tunus, Özbekistan, Suriye, Kırgızistan, Irak ve İran.³³ Bu ülkeler, demokrasi kuşağı oluşturma projesinin coğrafyasını oluşturmaktadır. Demek ki diplomatik dilde *jeo-politik düzenleme* olarak ifade edilen post-modern işgalin kanlı sınırlarını merkez-boşluk / güçlü ve zayıf devletler ayrımı oluşturmaktadır.

Üçüncüsü: Hem merkeze hem de Boşluğa ait olan ülkeler. Diğer bir ifadeyle sınır ülkeler. Türkiye sınır ülke olarak tanımlanmakta ve bunun gerekçeleri şöyle sıralanmaktadır: (a) Türkiye tam anlamıyla Avrupa, Ortadoğu ve Kafkaslar arasında bir köprüdür. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden beri iki bölgede ortaya çıkan istikrarsızlıktan zarar görmektedir. (b) Türkiye uzun bir süredir NATO askeri birliğinin parçası olmasına rağmen AB üyesi olamamıştır. (c) Avrupa Birliği’ne alınmayan Türkiye, İslâm dünyasının küresel ekonomiyle tam

³⁰ Francis Fukuyama, *a.g.e.*, p.126.

³¹ ABD’nin Orta Asya ülkelerine yönelik geliştirdiği stratejinin ana hatları üzerinde duran Çağrı Erhan yapılan ekonomik yardımı ve bunu gerçekleştiren kurumları kaynaklara dayalı olarak ortaya koymaktadır. Geniş bilgi için bkz.: Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, *Küresel Politikada Orta Asya*, Ankara: Nobel Yayınları, 2005, s.27-31.

³² Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, s.151.

³³ Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, 463; ‘Zayıf Devletler’ ayrımı üzerinden aynı konunun farklı açıklaması için bk. Francis Fukuyama, *a.g.e.*, p.125-127.

olarak bütünleşmesi için bu potansiyeli harekete geçirmesi gereken bir ülkedir.³⁴ Arap Baharı sürecinde Türkiye'nin izlediği politika, sadece 'Sınır Ülke' kavramını açıklamıyor, aynı zamanda İslâm dünyasını küresel pazara açma konusunda üstlendiği aracılığın mahiyetini tanımlıyor.

Kendi güvenliğini boşluğun küçültülmesine bağlayan ABD anılan coğrafyaya yönelik bir savaşın başlatıldığını açıkça ilan etmektedir: "Ortadoğu önümüzdeki 20 yıl içinde değişecektir. Irak'ın iyileştirilmesi önemli bir adım olacaktır. Anılan coğrafya "modern dünyaya ve Müslüman olmayan ülkelere karşı şüpheli, yarım eğitilmiş, fanatik Müslüman üretme konusunda uzmanlaşmıştır. Hem bu durum hem de doğal gaz ve petrol kaynaklarını ve kanallarını kontrol etmek *büyük patlama* denilen müdahaleyi gerekli kılmaktadır."³⁵ Açıkça görülmektedir ki diplomatik söylemin gereği olarak *demokratik dalga* adıyla yumuşatılan bu projenin siyasî-stratejik dildeki karşılığı *büyük patlama*dır. 2003'te Irak'a yapılan saldırının Şok ve Dehşet Operasyonu olarak adlandırılması dikkat çekicidir. "Şok"tan kasıt bütün iletişim, ulaştırma, gıda üretimi, su üretimi ve diğer anahtar alt yapının tahrip edilmesidir. Toplumun bir kısmının ve tamamının fizikî olarak yok edilmesidir. Su üretimini ve kanallarını yok edip, su kaynaklarına toplu bir şekilde akın eden insanları bombalamak,³⁶ *büyük patlamanın* ne anlama geldiğini açığa çıkartmaktadır.

Arap Baharı'nın hedefi, Ortadoğu'nun petrolünü tümüyle ele geçirme ve yükselen güçlere karşı eko-politik cephe oluşturmaktır. Açık ve anlaşılır dille söz konusu amaç şöyle ifade edilmiştir: "11 Eylül ile birlikte Pentagon şimdi İsrail'in Ortadoğu'da süper güç olma yolundaki engellerinin ortadan kaldırılmasında elini rahatlattı. Öncelikle Taliban'ı iktidardan indirmek zorundayız ve Usame b. Ladin ile yarım kalmış tüm işlerimizi halletmeliyiz. Çünkü bu adam yanlış insanlar tarafından canlı olarak yakalanırsa her şeyi ifşa edebilir. Sonra sıra Saddam'a gelecek ve böylelikle tüm petrole el koyabileceğiz."³⁷ "Usame b. Ladin ile yarım kalmış iş" ve "yakalanırsa her şeyi ifşa edebilir" ifadeleri İslâm'ın aklî ve manevî içeriğini boşaltarak bir iktidar ideolojisine dönüştürmenin nasıl, neden ve kimlere yönelik olduğunu gösteren bir ayrıntıdır. Ayrıca 1990 sonrası süreci açıklamak için kullanılan ifadelerin yaşanan süreçle birebir örtüşmesi 'stratejik bilginin ve aklın' planlama ve uygulama yeteneğini göstermesi açısından üzerinde durulmaya değer bir konudur. Sunduğumuz iki alıntı,

³⁴ Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, s.332.

³⁵ Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, s.446; F. Fukuyama, *a.g.e.*, p.124-125.

³⁶ Felicity Arbuthnot, "Irak: Bir Ülkenin Katledilişi", *2023 Dergisi*, 133 (15 Mayıs 2012), s.16-17. F. Arbuthnot bu makalesinde askeri stratejist Harlan K. Ulman ve James P.Wade'nin açıklamalarına yer vererek şok ve dehşet operasyonunun içeriğini açıklamakta, Irak'ta yapılan katliamın hareket yöntemini ortaya koymaktadır. Gerçek tablo bu olduğu halde Batı'nın önemli merkezlerinden bu saldırıyı "özgürleştirme" şeklinde açıklamaların yapılması görünen sözle gizlenen amacın ne anlama geldiğini net olarak ortaya koymaktadır. Savaş hukukuna sığmayan ve 'insanlık öldü' dedirten bu katliamı bazı çevrelerin "Türkiye Savaşmadan Irak Savaşını Nasıl Kazandı" şeklinde sunmaları ve "özgürleştirme" yalanını aynı tonda tekrar etmeleri yeni seçeneklerin kimler olduğunu açığa çıkartmaktadır. Bk. *Türkiye Newsweek*, (6 Aralık 2009)

³⁷ Thomas P.M. Barnett, *a.g.e.*, s.332.

Arap Baharı eşliğinde *demokratikleşme ve özgürleştirme* kavramlarının ne anlamda kullanıldığı hakkında bir fikir vermektedir.

İsterseniz meseleyi biraz daha somutlaştırma adına bir alıntı daha yapalım: “Büyük patlama; Ortadoğu’da bir rejimin ardından diğerini yerinden etme hareketidir. Yerinden etme politikası planlanmış ve haritası çizilmiştir. Irak savaşı sistem çalkantılarının stratejik takibini teşkil etmektedir. Nitekim gelecek yıllarda Ortadoğu boyunca *büyük bir patlama* baş gösterecektir. Çünkü Amerika’nın küreselleşme çağında stratejik güvenliğini sağlamasının tek yolu kopukluğu ortadan kaldırmaktır. *Eğer Amerika Irak’ın dünya ile bağlantısını tekrar sağlayabilirse Ortadoğu’nun dönüşümü ciddi olarak başlayacaktır.* Irak’taki her hangi bir başarılı ya da başarısız gelişmeyi Amerika’nın komşu ülkelerdeki yeni istikrarsızlıkların içine çekilmesi izleyebilir. İran, Türkiye, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan, Mısır gibi ülkelerde bu yaşanabilir. *Eğer Irak’taki başarı birbiri ardına gelen küçük patlamaları ateşlerse, bu açıkça yorucu ama gitmeye değer bir yoldur.* Aslında Irak’ta ne olursa olsun değişim Ortadoğu’ya tedricen gelmektedir. Bu *ikinci Berlin duvarıdır.*”³⁸

Irak’a müdahalenin, halka baskı yapan otoriter sisteme karşı yapıldığını hatırlayalım. ‘Irak’taki başarı birbiri ardına gelen küçük patlamaları ateşleyecek” kaydı bölgenin büyük bir savaşa doğru çekilmek istendiğinin açık ifadesidir. Orta Doğu’yu değiştirme politikasının girişini teşkil eden Irak, Batı kültüründe özel bir anlama sahiptir. Irak’ın / Babil’in düşüşü küresel sisteme / Tanrı Krallığı’na geçişin işareti sayılmaktadır. “Arap Baharı” adlandırması Tanrı Krallığı’nı kurmak isteyen küresel aktörlerin gelecek tasavvurunu yansıtmaktadır. Bu süreç Batı dünyası için bir bahardır. Ortadoğu halkları için Arap Baharı, Hıristiyanlığın gelecek tasavvurunu gerçekleştirilmek için tasfiye edilmesi / ayıklanması gereken delicelerdir. “Yorucu, fakat gitmeye değer görülen bu yol” yani izlenen strateji küresel sistemi kurmak isteyen ABD için kutsal bir görevdir.

Dinî temalara gönderme yapan politik metinlerde ‘Babil’in düşüşü” izlenen politikanın ve kültürel hafızanın kodudur. Hem siyasî-stratejik modellerin hem de dünyanın geleceğine ilişkin dinî kehanetlerde(Hıristiyan) yer alan Babil’in düşüşü ifadesi bir şifredir. “Ve Tanrı Sodom’u ve Gomora’yı yıktığı gibi ülkelerin izzeti, Kildanilerin gururunun süsü olan Babil’de öyle olacak. İçinde ebediyen oturulmayacak ve nesilden nesile meskûn olmayacak ve bedevi orada çadır kurmayacak ve çobanlar orada sürülerini yatırmayacaklar.” (İşaya 13/19) ABD’de saygın görülen ve siyasî-bürokratik alanda etkili olan Methodist ve Babtist gibi köktenci akımların “Tüm batı dünyasınının Hıristiyanlarını, İsrail’in Yahudilerini, yumuşak başlı ve bizimle uyumlu Müslüman hükümetlerle birlikte İslâmcı teröristlere karşı topyekûn bir savaş başlatmalıyız. Babil, en kısa sürede yok edilecektir,”³⁹ şeklinde yaptıkları yorumlar dini kültürün ‘siyasî-stratejik akla nasıl dönüştürüldüğünü göstermektedir.

³⁸ Bakınız: Thomas P.M. Barnett, **a.g.e.**, s.337-346.

³⁹ Yeni Dünya sisteminin şifreleri ve işgalin haritası üzerine ileri sürülen dini-politik görüşlerin ayrıntısı için bakınız: Nadim Macit, **İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye**, Ankara: Berikan Yayınları, 1992.

Gerçek durum bu olduğu halde ülkemizde farklı bir dilin geliştirildiği görülmektedir. Irak'ta başlayan ve diğer ülkelere dalga dalga yayılan açık ve dolaylı müdahale “barış, adalet, özgürlük ve ittifak” gibi değer içerikli kavramlarla meşrulaştırılmaktadır. Oysa müdahale edilen ülkeler fiilen iç savaş ortamına çekilmiştir. Irak'ta Sünni-Şii eksenli gerilim giderek derinleşmekte, farklı kabilelerden oluşan Libya halkı ayrışmakta, Suriye'de iktidara taraftar olan güçlerle muhalifler arasında iç savaş yaşanmaktadır. Mezhebe ve etnik temele dayalı kopuşları ve savaşları “barış, özgürlük ve diyalog” kavramlarıyla izah etmek mümkün değildir. İşgali ve katliamı, demokratik sisteme geçişin unsuru saymak ya da böyle göstermek ancak zihin denetleme ve yönlendirme araçlarının tümünü özel bir amaç için kullanan güçlerin ve ortaklarının ittifakıyla mümkündür.

IV. Arap Baharı'nın Orta Asya Ülkelerine Yansıma İmkânı

IV.1. Güç Denklemi: Aktörler, Süreçler ve Eğilimler

Demokrasi kuşağı oluşturma projesinin ya da yeni ve yaygın adıyla Arap Baharı'nın Orta Asya ülkelerine yansıma imkânı dört nedene bağlı olarak ileri sürülebilir:

(I) Görünen yönleriyle Orta Asya ülkelerinin rejimleri Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da ortaya çıkmış rejimlere benzemektedir.

(II) Bizzat *demokrasi kuşağı oluşturma projesi* içinde Türk cumhuriyetleri yer almaktadır.

(III) Sermayenin tedrici olarak yer değiştirmeye başladığı süreçte anılan ülkelerin sahip oldukları enerji kaynakları önem arz etmektedir.

(IV) Batılı ülkelerin, mevcut güçlerini ve güvenliklerini korumak için *dünyanın kalbi sayılan merkez bölgeyi*⁴⁰ denetleme gücüne sahip olmaları gerekmektedir.

Orta Asya'da mevcut siyasî rejimlerin devam edeceğini ileri sürenlerin görüşlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

(a) Devlet başkanları yirmi yıllık dönemde ülkelerinde halkın desteğini sağladılar.

(b) Orta Asya ülkelerinde tarihten gelen devlet liderine saygı ve bağlılık vardır.

(c) Bağımsızlıklarının ilk birkaç yılında yaşanan ekonomik dar boğazdan çıkıp normale dönmeye başladılar.

⁴⁰ Halford John Mackinder, “The Round World and the Winning of the Peace”, **Foreign Affairs an American Quarterly Review**, XXI/4 (1943). Mackinder'in merkez bölge olarak isimlendirdiği Doğu Sibirya ile Volga havzası arasında uzanan ve Orta Asya'yı içeren bölgedir. Kara merkezli stratejinin kurucusu olan Mackinder, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarından oluşan dünya adasını kontrol edebilmek için elde tutulması gereken bölgeyi dünyanın stratejik kalbi olarak adlandırmaktadır. Çevreden merkeze doğru yayılma politikasını öngören bu anlayışın temel parametrelerine göre Doğu Avrupa ve Ortadoğu'yu kontrol altına aldıktan sonra Orta Asya'ya yönelmek üretilen ve izlenen stratejik aklın gereğidir.

(d) Halk Taliban gibi İslâmî radikal grupların ülkelerinde iktidar olmasından endişe etmektedir. Şu an ki mevcut hükümet ve liderlerin iktidarda kalmaları onlar için en gerçekçi seçenektir.

(e) Anılan devletlerde mevcut Cumhurbaşkanlarına meydan okuyabilecek muhalif gruplar ya da şahıslar ortaya çıkmış değildir. İktidarların muhalifleri kontrol altında tutma politikaları nedeniyle ortaya çıkmaları da zor görünmektedir.

(f) Uzun süredir mevcut devlet başkanlarına sırtını dayayan bir çıkarıcı grup oluşmuş durumdadır.⁴¹

Arap Baharı'nın Orta Asya ülkelerine yansıma imkânı üzerine yapılan tartışmalar, seçilen ve öne çıkarılan temalar etrafında sürdürülmekte ve bunların arasında kurulan benzerliğe ve farklılığa atıf yapılarak sonuç çıkarılmaktadır. Yansıtacağını ileri sürenler benzerlikler, yansımayacağını ileri sürenler ise farklılıklar ve kültürel unsurlar üzerinde durmaktadır.⁴² Her şeyden önce “siyasî ve içtimaî benzerlikler ve farklılıklar her yerde aynı sonuçları üretir” mantığı sorundur. Öyleyse meseleye farklı bir açıdan bakmak gerekir. Bu bağlamda Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin sosyo-politik durumu kadar bölgenin ve küresel güç mücadelesinin yapısı, her hangi bir gücün yayılma politikalarını belirleyen sınırlar önem arz etmektedir.

Rusya'nın geliştirdiği *yakın çevre doktrini* ve daha sonra V. Putin tarafından geliştirilen *merkez-çevre yaklaşması* güç mücadelesini belirleyen *sınırlar* açısından önemlidir. V. Putin'in “dışa açılım, dış iktisadi ilişkiler ve bunları sürdürecektir örgütler ve uzmanlar”⁴³ üzerinden geliştirdiği etkin eylem ve bağımlı kılma politikası bölgeye yönelik dış politikaları sınırlayıcı niteliktedir. Ayrıca Arap Baharı, Moskova için yalnız bir dış politika sorunu değil iç politika ve güvenlik politikası açısından da önemli bir tartışma nedenidir. Rusya ve diğer eski Sovyetler Birliği ülkelerindeki protesto hareketleri, ayrıca Müslüman nüfusun yoğun olduğu Kuzey Kafkasya ve Orta Asya gibi istikrarsız bölgelerdeki İslamcılık ve terörizm, Rusya ve eski Sovyet coğrafyasında istikrarsızlığın nedenlerinden biridir. Orta Asya'da üst üste yaşanan gelişmeler bu endişenin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Bu nedenle Rus yönetiminin gözünde Arap Baharı, özellikle kargaşa, huzursuzluk ve aşırılıkla ilişkili olumsuz çağrışımları ifade etmektedir.⁴⁴

Bu süreçte Rusya hem iç istikrarını koruma hem de küresel oyuncu olma iddiası açısından test edilmektedir. Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde yaşanan başkaldırı

⁴¹ Wu Hongwei, “Orta Asya'nın Gelecek Trendi”, **Çin Sosyal Bilimler Akademisi Bülteni**, (13 02. 2003) s.2-3.

⁴² Fabienne Bossuyt, “Democracy Promotion East and South After the Arab Spring: Reevaluating the EU's Engagement With Authoritarian Regimes, (1 /2 December 2011), **Policy Brief for the Roundtable Conference**, Maastrich University: Brussels Campus, p.1.

⁴³ Vügar İmanov, **Avrasyacılık: Rusya'nın Kimlik Arayışı**, İstanbul: Küre Yayınları, 2008, s.266-267.

⁴⁴ Margarete Klein, “Russland und der Arabische Frühling”, **SWP: Stiftung Wissenschaft und Politik**, (Berlin: SWP Aktüel 4 Januar 2012), p.6-7.

hareketleri ve sonuçları üzerinde etkili olamamıştır. Suriye konusunda daha açık bir tutum sergilemesine karşın bir müdahale durumunda daha ileri bir adım atması beklenmemektedir. Fakat yakın çevresinde zuhur etmesi muhtemel olaylara karşı sıkı tedbirler almaya başlamıştır. Alınan tedbirleri Margarete Klein “Rusya ve Arap Baharı: İç ve Dış Politika Sorunları”⁴⁵ adlı makalede dile getirmektedir. Metinde dile getirilen tedbirleri daha anlaşılır olması için şu şekilde sıralayabiliriz;

I. Rusya, Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü’ndeki müttefikleri Ermenistan, Belarus, Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan’la Arap Baharına ilişkin endişelerini paylaşmak için bir araya gelmiştir.

II. 2011 Ağustos ayının ortalarında Astana’da gerçekleşen KGAÖ’nün gayri resmî zirvesinde Arap Baharından ve isyanlardan çıkarılacak dersler müzakere edilmiştir.

III. 20 Aralık 2011’de Moskova’da gerçekleşen zirvede ise çoğunlukla siber ve enformasyon güvenliği için koruyucu önlemlerin geliştirilmesi ele alınmış ve müzakerelerin ana temasını Facebook devrimine karşı alınacak tedbirler oluşturmuştur.

IV. Zirvede ayrıca KGAÖ güçlerinin müşterek hızlı tepki vereceği alanın genişletilmesine de karar verilmiştir. Haricî bir devletten gelecek askerî müdahaleyi defetmek, uluslararası terörizm, organize suç ve uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele amacıyla kullanılacaktı. Artık söz konusu güçlerden, üye ülkelerin liderlerinin talepleri doğrultusunda anayasal düzenini korumak için de yararlanılabilecektir.

V. Arap Baharı’nın tetiklediği isyanların yanı sıra temel korkulardan biri ISAF’ın Afganistan’dan çekilmesinin ardından radikal İslâmcılığın ve terörizmin Orta Asya’ya nüfuz etmesi söz konusudur. Bu nedenle KGAÖ, geleneksel savunma ittifakından üye ülkelerin rejimini iç tehditlerden koruyacak daha güçlü bir araca dönüştürülmesi karara bağlanmıştır.

Belirtilen tedbirlerin alınmasını gerektiren sosyo-politik nedenler bulunmaktadır. 4 Aralık 2011 tarihinde gerçekleşen parlamento seçimlerinden sonra Rusya, Sovyet döneminden bu yana en büyük kitlesel gösterilere sahne olmuştur. Geniş katılımlı gösteriler kaçınılmaz olarak basında bir Rus baharından / kışından söz etmeyi beraberinde getirmiştir. Seçimlere hile karıştırıldığı yönündeki iddialara dayalı tepkilerin Rusya baharına / kışına dönüşüp dönüşmeyeceği üzerine bir şey söylemek kolay değildir. Fakat Arap ülkelerindeki ve Rusya’daki gösterilerin ortaya çıktığı süreçler arasında bazı ortak yönlerin bulunduğu bir gerçektir. “Siyasî partilerin ve liderlerin etkili olduğu Gürcistan ve Ukrayna’daki renkli devrimlerden farklı olarak, Rusya’daki yeni gösterilerin aktörleri Tunus ve Mısır’da olduğu gibi, daha ziyade blog yazarlarından oluşan bir topluluk ve bazı sanatçılardır. Levada Merkezi tarafından yapılan bir ankete göre 24 Aralık 2011 tarihinde gerçekleşen gösterilere katılanlardan çoğu muhalif gazeteci Leonid Parfyonov (% 41), blog yazarı Alexei Nawalnij (% 36) ve yazar Boris Akunin’i (% 35) bilmektedir. Katılımcılardan yalnızca %18’i liberal politikacı Vladimir Ryzhkov’i takip etmektedir. Facebook ve Vkontakte gibi yeni medya ve sosyal ağları, Rusya’da iktidardan hoşnut olmayan kitleleri seferber etmeye önemli katkıda bulunmuştur.”⁴⁶

⁴⁵ Margarete Klein, **a.g.m.**, p.7.

⁴⁶ Margarete Klein, **a.g.m.**, p.7.

Bu tablo sosyal-medya aracılığıyla hiçte küçümsenmeyecek muhalif bir algının ve söylemin oluştuğunu göstermektedir. Bütün bunlara karşın Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkelerinden farklı sosyo-politik süreçlere sahiptir. M. Klein bu farklılığı Rusya'da gerçekleşen protestoların ve dile getirilen taleplerin yapısına atıf yaparak şöyle izah etmektedir: "10 Aralık 2011'de Moskova'daki Bolotnaya Meydanı'nda, 24 Aralık 2011'de Zakharova'daki gösteriler Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan büyük çaplı hareketler olmakla birlikte 140 Rus şehrinde de küçük çaplı protestolar gerçekleşmiştir. Ancak, bunlar Tunus ve Mısır'daki gibi uzun soluklu kitlesel olaylar değildir. Bu da Arap Baharındaki kitlesel protestolardan farklı olarak Rusya'daki siyasi protestoların henüz potansiyel bir tehdit oluşturmadığını göstermektedir. Moskova'daki gösterilerin temelinde Putin'in toplum sözleşmesini reddeden liberal zihniyetli şehirli ve eğitilmiş orta sınıf yer almaktadır. Yani siyasal edilgenliğin arkasında ekonomik çıkarın mübadelesi fikri yatmaktadır. Bu insanlar kendi sosyo-ekonomik durumlarının iyileştirilmesinden ziyade, siyasi haklarından mahrumiyet ve iktidarın sinik yapısından duydukları rahatsızlıkla hareket etmektedirler. Son yıllarda emekçilerin gösterileri yahut ithalat vergilerinin artışı karşısındaki protestolar toplumsal bir protesto potansiyelinin var olduğunu kanıtlamaktadır. 2011 Aralık'ta gerçekleşen gösteriler henüz netlik kazanmamıştır. Ayrıca Rusya, işsizliği ya da Tunus ve Mısır'daki darbelerde önemli bir rol oynayan gençlerin ekonomik beklentilerini yeterince dikkate almamaktadır. Nüfus azalmasıyla mücadele eden Rusya'nın demografik durumu Arap ülkelerinden bütünüyle farklıdır."⁴⁷

Rusya'da gerçekleştirilen Protestocuların başarılı olup olmaması öncelikle üzerinde uzlaşacakları ortak bir program ve lider kadrosunun varlığına bağlıdır. Ancak heterojen gruplar oldukları dikkate alınırsa bunun kolay olacağı iddia edilemez. Blog yazarları ve sanatçı topluluğunun sözcüleri arasında eski liberal muhalif partilerden bağımsız olarak eylem yapma fikri yaygındır. Ayrıca, Aralık 2011'de liberal orta sınıfın üyeleri yanında milliyetçi ve solcu güçler de sokaklara dökülmüştür. Rusya'da belirsizliğini koruyan kızıl-kahverengi güçler, İslamcılar ve Arap direnişçiler gibi radikal ve aşırı fikirleriyle bilinmektedirler. Öte yandan iktidarın muhaliflere nasıl cevap vereceği, diğer bir deyişle krizi nasıl yöneteceği de önemlidir. Söz konusu protestoların bir Rus baharına dönüşüp dönüşmeyeceğini söylemek zor olmasına karşın "orta vadede, Putin'in vazettiği sistem kendisini dengeleyecek bir güçle yüzleşmek zorunda kalacaktır."⁴⁸

Küresel güç denkleminde yer alan önemli aktörlerden bir diğeri Çin'dir. Çin, SSCB'nin çöküşü ve Rusya'nın geri çekilişi ile birlikte Orta Asya ülkeleriyle arasındaki yapay kırılmayı onarmaya başlamıştır. Elinde tuttuğu Doğu Türkistan üzerinden Ortadoğu ve Avrupa'ya doğru köprü ve geçit olan doğal yapılarına kavuşmuştur. 1991'den sonra Orta Asya ülkeleri yeniden güçlü komşusu Çin'in etkisine açılmıştır. Hatta bu konuda yapılan bazı siyasi-stratejik analizlerde Orta Asya'daki büyük oyunun 21. yüzyılda ABD ile Çin'i karşı karşıya getirebileceği görüşü dile getirilmektedir.⁴⁹ Bu çözümleme uzun vadeli bir duruma

⁴⁷ Margarete Klein, **a.g.m.**, p.8

⁴⁸ Margarete Klein, **a.g.m.**, p.9.

⁴⁹ William R. Kunzweiler, "The New Central Asian Great Game" **Strategic Review**, XXVI/3 (1998), p.28.

gönderme yapmasına karşın 1990 sonrası küresel güç denkleminde Çin'in Orta Asya'da önemli bir aktör olduğu kesindir. Kendi sınırlarının hemen yanı başında bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkması Çin açısından tampon bölge oluşturma, güvenliği sağlama, ticari ilişkiler kurma ve enerji kaynaklarından yararlanma gibi nedenlerle stratejik öneme haizdir.

Çin, iç istikrarını dış tehditlere karşı korumak ve enerji ihtiyacını gidermek, hammadde ve enerji kaynağı olan bu bölgeyi kaybetmemek için uzun süreli bir planlama dâhilinde nüfuz bölgeleri oluşturma yönünde geliştirdiği ekonomik ve teknolojik merkezli strateji⁵⁰ dikkate alınması gereken eko-politik bir unsurdur. Bu çerçevede Çin'in geliştirdiği *çevre politikası* öncelikli iç istikrarı sağlama ve ürettiği stratejik araçları (ekonomi, teknoloji) nüfuz alanı oluşturmak esasına dayanmaktadır. Nitekim Çin Orta Asya Türk cumhuriyetleriyle ekonomik ilişkilerini geliştirmiş ve ürünlerinin dünya pazarına intikalini sağlamıştır. Çin-Orta Asya işbirliğinin devamı ve güçlenmesinin sonucu olarak Şanghay devletleri (Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Rusya ve Çin) 2000'li yıllarda Astana, Duşanbe ve Bişkek gibi önemli merkezlerde toplantılar düzenlenmiştir. Dini aşırılığa, ulusal ayrılıkçılığa ve uluslararası teröristlere karşı ortak bir tavır geliştirme kararı üzerinden muhtemel muhalif hareketlere karşı 'kutsal ittifak' kurmuşlardır.⁵¹

Çin'in geliştirdiği çevre politikası önemli nedenlere dayanmaktadır. Bunları şöyle sıralayabiliriz;

I. Çin, ABD'nin Orta Asya'da etkisini artırarak uzun vadede kendisini tehdit etmesinden endişe etmektedir. Bu endişenin arka-planını dini-etnik kökenli hareketlerin kullanılması oluşturmaktadır.

II. Doğu Türkistan'da sürdürdüğü baskı ve tahakküm politikalarının geri tepmesinden kaygı duymaktadır. Doğu Türkistan'ın İslâm üzerinden kuracağı ve geliştireceği irtibattan / dinî-siyasî ağıdan endişe duyan Çin; Kazakistan ve Kırgızistan'da varlığını sürdüren Uygur Türklerini kontrol altına alma politikası bu konuda önemli rol oynamaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Çin'in bu konudaki taleplerini yerine getirmektedirler.

III. Petrol tüketimini artıran Çin hem enerji hem de sınır güvenliğini yitirmesinden endişe etmektedir. Bu nedenle Orta Asya ülkeleriyle bir taraftan ulaşım ve iletim ağları kurarken, diğer taraftan söz konusu ülkelerle olan ticaret hacmini genişletmektedir.

IV. Enerji alanında stratejik kırılganlığını gidermek amacıyla Orta Asya ülkeleriyle kurduğu "ticarî, askerî ve iletişim-ulaşım" üzerinden kurduğu bağ Çin bu coğrafyada etki alanını genişletmektedir.

Bölgenin iki büyük devleti ve bu iki devletin kendi iç istikrarı ve nüfuz alanı oluşturma faaliyetlerine, geleceğe dönük hedeflerine bakılırsa Batılı ülkelerin kontrolünde sürdürülecek bir Orta Asya Baharı'nın kolay olmadığı söylenebilir. Çünkü böyle bir kalkışma hareketi "iki büyük aktörü" hâkimiyet alanlarını korumak ve terk etmekle karşı karşıya geti-

⁵⁰ Mustafa Aydın, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya" **Küresel Politikada Orta Asya** (der. Mustafa Aydın), Ankara: Nobel Yayınları, 2005, s.73.

⁵¹ Mohammed Rıza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.99.

rir. Güç mücadelesinin sınırlarını belirleyen bir coğrafyada dengeleri sarsacak tek taraflı müdahale dünya ölçeğinde büyük bir kargaşaya yol açabilir.

Diğer taraftan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri hem jeo-politik hem de ekonomik açıdan önemli ülkelerdir. Jeo-politik açıdan özel bir yere sahip olan bu coğrafya SSCB'nin çökmesiyle birlikte yeni stratejik boyut kazanmıştır. Orta Asya'nın ABD, AB, Çin, Rusya, Hindistan, Türkiye, İran gibi ülkelerin mücadele sahasına dönüşmesi sadece enerji kaynakları ve nakil kanallarıyla ilgili değildir. 21. yüzyılda dünyanın yeniden şekillenmesi ve dünyanın geleceği bu coğrafyada verilen siyasî ve stratejik mücadelenin niteliği ve sonuçlarıyla doğrudan bağlantılıdır. Nitekim "Hazar Denizi, daha geniş ifadesiyle *Hazar Alanı* uluslararası nitelik kazanarak Orta Asya'nın yeni jeo-politiğinin kalbi olmuştur. Kaynakların değerinin ortaya çıkarılması ve coğrafi dağılımının belirlenmesi hem politik, ekonomik, teknik ve temel güvenlikle ilgili problemleri içermekte hem de bölgesel ve dış güçler arasındaki rekabeti derinden etkilemektedir."⁵² Hazar petrol rezervleri ve üretilen petrolün nakli hassas dengelere ve önemli sorunlara eşlik etmektedir. Bu durum gerek bölgesel gerekse küresel ölçekte tek taraflı müdahalelerin önünü kapatmaktadır. Her hangi bir güç tarafından anılan coğrafyayı tanzim etme girişimi sert tepkilere yol açacak niteliktedir.

Önemli fırsatlar ve tehditler arasında varlıklarını sürdüren Orta Asya Türk Cumhuriyetleri siyasî açıdan kırılğan bir yapıya sahiptirler. Bu durum, iktidarı koruma adına her türlü siyasî baskıyı meşrulaştıran ve uygulayan politik duruşu beslemektedir. Fakat meseleye milletleşme süreci açısından bakılırsa sosyolojik sürece uygun düşen bir durum olduğu da söylenebilir. Bağımsızlıklarının erken döneminde kendilerini ekonomik krizin içinde buldukları bir gerçektir. Fakat ilerleyen süreçte üretim ve üretilen malların arza sunumu gibi konularda yaşadıkları ekonomik sorunları aşma çabasına girmiş ve önemli mesafe almışlardır. Bu mevzuda karşımıza çıkan en önemli husus: Kırgızistan'ı hariç tutarsak diğer ülkelerin kaynak itibarıyla sorunları aşma imkânına sahip olduklarıdır. Çünkü Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan petrol ve doğalgaz kaynakları açısından zengin ülkelerdir. Beş ülkenin eko-politik haritasını belirleyen çizgiler bir kalkışma hareketinin ve yeni düzenleme faaliyetinin imkânı konusunda bir ipucu verebilir;

Azerbaycan bağımsızlık sürecinde karmaşık bir siyasî mücadeleye sahne olmuştur. Bu siyasî mücadelenin ana omurgasını Azerbaycan'ın nasıl bir toplumsal ve siyasî model izleyeceği ve izlemesi gerektiği yönündeki düşünceler oluşturmuştur. Bağımsızlığından itibaren siyasî alanda öne çıkan vaziyet alışlara baktığımızda mücadelenin uçayağından bahsedebiliriz;

I. Bağımsızlığına ulaşan Azerbaycan'ı Rusya'nın kontrol etme hevesine bağlı olarak üretilen siyasî dil ve bunun temsilcileri.

⁵² Anoushiravan Ehteshami, "Asian Geostrategic Realities and Their Impact on Middle East Asian Relations", *The Middle East's Relations With Asian and Russia* (ed. Tom Pierre Najem-Martin Hetherington), London: Roudledge, 2004, p.6.; Mohammed-Rıza Djalili-Thierry Kellner, *a.g.e.*, s.11.

II. Batı'nın Azerbaycan'ı Avrasya coğrafyasına açılan bir kapı olarak görmesi nedeniyle güvenlik ve stratejik çıkarları çerçevesinde geliştirdiği politikadır. Birlikte çalışılabilir bir yönetimin inşa edilmesi için siyasî ve iktisadî işbirliğinin kurulması, ortaklıkların geliştirilmesi bu politikanın ana çizgilerini oluşturur.

III. Her iki güçle olan ilişkiyi milli çıkarlar çerçevesinde değerlendiren ve Sovyet Bloku'nun çöküşünü Türk Milleti'nin küresel ölçekte dirilişi için fırsat gören dünya görüşüdür. Bu düşünceyi temsil eden ve toplumsal tabanda önemli bir desteğe sahip olan Halk Cephesi ve bu hareketin lideri Ebulfeyz Elçi Bey ve ardıllarıdır. Uluslararası aktörlerin mevcut durumu ve çatışma alanlarını kendi lehlerine çevirme girişimleri ve bu konuda elde ettikleri başarı her ne kadar üçüncü ihtimalin üzerini örtmüş olsa da bu gerçek durumu yansıtmamaktadır.

Farklı bir açıdan meseleye bakılırsa bağımsızlığını elde eden Azerbaycan'ın karmaşık bir siyasî mücadeleye sahne olmasının bölgesel ve küresel nedenlerinin bulunduğu görülür. Bunlar şöyle sıralayabiliriz: (a) Azerbaycan'da siyasî hayat başından itibaren Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesiyle başlayan sıcak mücadelenin gölgesi altında şekillenmiştir. (b) Rusya-Ermenistan ve İran ittifakı Azerbaycan Halk Cephesi'nin (AHC) toplumsal tabanda itibar kayıp etmesini sağlamak için her türlü siyasî ve diplomatik aracı kullanmasıdır. (c) Azerbaycan ve Orta Asya ülkelerinin batılı devletlerle yapacakları petrol ve enerji antlaşmalarında sorun çıkarmayacak bir siyasî söylemin üretilmesini Batı'nın 1990 sonrası politikasının temeli yapmış olmasıdır. (d) Azerbaycan'ın petrol ve doğalgaz kaynakları, bunların dağıtım ve kullanımı bölge dengelerinde belirleyici bir unsur olarak öne çıktığı için bölge istikrarının sağlanması ve korunması gerekçesine dayalı olarak baskı altında tutulmasıdır.

Azerbaycan bağımsızlığının erken döneminde yaşanan bu mücadelede Batı siyasetine uyum göstermeyi benimseyen anlayış başarılı çıkmıştır. Batı tarzı yönetim 'insan hak ve özgürlükleri, siyasi partiler ve bunların seçime katılmaları, ifade özgürlüğü gibi' esaslar üzerine oturduğu halde Azerbaycan'da Batı ile uyum adına sürdürülen otoriter sistemin uygulamalarına sessini çıkartmamıştır. İç politik dengeler / simgesel seçkinler arasındaki siyasî mücadele iki ana eksen üzerinden sürdürülmüştür: Rusya-Ermenistan-İran, ABD, Batı Avrupa, Türkiye. Bu iki eksen arasında her hangi bir fark yoktur. Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkileri batılı siyasî değerlere ve iktisadî kurumlara aracılık yapmanın ötesine geçmemiştir.

Güç denkleminde Azerbaycan'ın geliştirdiği siyasî sistem otoriter ve kırılğan özellikler taşımasına rağmen post-modern sürecin taşıdığı etnik duyarlılık politikaları açısından fazla bir sorun yaşamamaktadır. Biçimsel olsa bile farklı düşünceleri savunan partiler seçimlere katılmaktadır. "Azerbaycan'da hem siyasî seçkin tabakasının mensupları hem de muhalefeti temsil eden seçkinler Nahçıvan'dan gelmedir. Burada bölgeci bir siyasî tutum ve böyle bir taban söz konusu değildir."⁵³ Azerbaycan'ın batı ucunda yer alan bu özerk coğrafya bir siyasî geleneğin varlığına işaret etmektedir. Sancılı süreçlere maruz kalan Azerbaycan'ın

⁵³ Olivier Roy, *a.g.e.*, s.164.

kırılmaları aşarak bir siyasî dil üretme yeteneği gelecek açısından güven duyulması gereken bir unsurdur.

Günümüz dünyasında petrol enerji kaynağı olarak hem ekonomik hem stratejik değeri olan bir kaynaktır. Bu enerji kaynağı küresel aktörlerin siyasî hamlelerine neden olmakla birlikte, bu kaynağa sahip olan ülkelerin strateji geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. 1991 yılında bağımsızlığına ulaşan Azerbaycan sahip olduğu zengin petrol kaynaklarının işletilmesi konusunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Petrol ve doğalgaz kaynakları ve üretimi açısından Azerbaycan, Kafkasya'nın Kuveyt'i olarak adlandırılmaktadır. Çünkü Azerbaycan 50 milyon tondan fazla petrol üretmekte ve bunun önemli bir kısmını dünya pazarlarına taşımaktadır. Azerbaycan bunun yanı sıra değerli madenlere sahiptir.⁵⁴ Ekonomik kaynakların adil dağılımı konusunda sıkıntılar olmasına karşın halkın ihtiyaçlarını karşılama noktasında önemli adımların atıldığı sunulan verilerden anlaşılmaktadır.

Özbekistan bağımsızlığa geçiş sürecinde farklı hiziplerin çatışmasına sahne olmuştur. Semerkand ve Çizak hizbi bu çatışmada başarılı olmuş ve İslâm Kerimov iktidarı ele geçirmiştir.⁵⁵ Başlangıçta demokratik temaları kullanan İ. Kerimov sınırlı bir muhalefet karşısında oyların % 86'sını alarak seçimi kazanmıştır. Erk Partisi'nin öneri Muhammed Salih önemli bir başarı gösterememiştir. Siyasî alanda milliyetçi söylemi olan ve İslâmcılarla sıcak irtibat sağlayan Birlik Partisi, Abdullah Utaev yönetimindeki İslâmî Yeniden Doğuş Partisi, Dünya İslâm birliğiyle doğrudan ilişkiye giren ve eğitim alanında faaliyet gösteren Taşkent Müftüsü Muhammed Yusuf dinî-siyasî muhalefetin önemli simaları olarak ortaya çıkmıştır.⁵⁶ Ne var ki İ. Kerimov, "Takibat, Etkisiz Kılma ve Bünyesine Dâhil Etme" gibi kavramlar üzerine kurduğu politik yöntemi uygulayarak otoriter sistemi kurmuştur. Siyasî ve dinî muhalefetin simgesel seçkinleri ya tutuklanmış, ya takibata uğramış ya da iktidar partisine dâhil olma zorunda bırakılmıştır.

1994-1995'te neredeyse bütün muhalefet tasfiye edilmiştir. Birçok siyasî şahsiyet tutuklanmıştır. Abdulmenab Pulatov ABD'ye gitmiştir. İzlenen baskıcı politikalara yönelik olarak dış dünyadan gelen eleştirileri önlemek için İ. Kerimov, demokratik imaj vermek adına kendisine bağlı partilerin kurulmasını sağlamıştır. Her otoriter sistemde olduğu gibi bürokratik görevlere kendi yakınlarını ve bağlılarını getirerek⁵⁷ güvenlik ve denetime dayalı sistemi inşa etmiştir. Şu an itibarıyla istikrarlı görünen sistem ortak ve dış destekli bir muhalefet karşısında kırılğan özellikleri barındırmaktadır. Otoriter bir sistem olmakla birlikte "kendine özgü nitelikleri ve sembolleri öne çıkaran" Özbekistan ekonomik ve askerî açıdan çağın diline ve ruhuna uyum gösteren adımlar atabilmiştir.

Politik ve bürokratik dil oluşturma süreçleri açısından Özbekistan özel bir yere sahiptir. Diğer ülkelere göre daha homojen bir yapıya sahip olması milletleşme sürecine katkı

⁵⁴ Rehman Seferov, "Azerbaycan'da Petrol Üretiminin Tarihsel Süreç İçindeki Değişimi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, 18 (Güz 2005), s.287.

⁵⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.162.

⁵⁶ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.185.

⁵⁷ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.185-186.

sağlamıştır. Özbek halkının demografik yayılım ve etki alanı komşu ülkeleri etkileyebilme açısından önemli bir unsurdur. Orta Asya'nın merkezinde yer alması ticari ağ oluşturma açısından önemli olmasına karşın dış etkilerle mücehhez dinî-siyasî grupların sızmasına yol açmaktadır. Özbekistan ve çevresi dini-politik muhalefetin çok hızlı oluşmasına kaynaklık edecek özelliğe sahiptir. Bu nedenle Özbekistan yönetimi muhalif gelişmelere karşı her zaman aşırı hassasiyet göstermiştir. ABD'nin "küresel erişimli terör hareketini" önleme başlığı altında aşırı ve köktenci olarak tanımladığı İslâmcı örgütlere karşı ilan ettiği savaşın ve telkinin bunda önemli bir payı bulunmaktadır.

Önemli ekonomik kaynaklara sahip olan Özbekistan, ekonomik paylaşım açısından bazı sorunlar yaşamasına karşın 'kitlesele harekete neden olabilecek yoksulluğu' önemli ölçüde aşmış durumdadır. Zira Özbekistan, dünyanın en büyük onuncu doğalgaz rezervlerine sahiptir. Ayrıca dünyanın en büyük yedi altın üreticisi arasında yer almaktadır. Dünyanın toplam pamuk üretiminin yüzde yirmisini karşılamaktadır.⁵⁸ Ekonomik araçlara, tarihî sembollere ve geleneğe yaslanan Özbekistan küresel güç denkleminde hem ABD'nin hem de Rusya'nın siyasî stratejik hamlelerine karşı tutum geliştirme yolunda önemli bir mesafe almıştır.

Kazakistan siyaseti, Kazaklarla Ruslar arasındaki etnik karşıtlığa dayanır. Ülkenin Rusya Federasyonu ile komşu olan kuzeydoğu bölgesinin neredeyse tümünde önemli bir nüfusa sahip olan Rusdilli bir topluluk yaşamaktadır. Nisan 1990'de devlet başkanlığına gelen ve iktidarını sürdüren Nursultan Nazarbayev bu etnik karşıtlığı dikkate alan bir siyaset izlemektedir. Bir Slav bloğunun oluşmaması için Rusya ile yakın bir ilişki geliştirmiş ve Rusçayı devlet dili olmazsa bile 'resmî dil' olarak kabul etmiştir. 1995'de kabul edilen Anayasa değişikliğinde 'Kazak Milleti' ifadesinin yerine 'Kazakistan halkı' ifadesi geçirilmiştir.⁵⁹ Bu nedenle Nazarbayev'in otoriter başkanlık rejimi farklı bir özellik taşımaktadır. Etnik çeşitlilik ve karmaşık yapı bürokrasiyi biçimlendirmeyi ve kamuyu denetlemeyi zorlaştırmaktadır.

İslâmcı Alaş-Orda Partisi'nin yanında Rus (Lad) Uyum ve Koçak teşkilatları yer almaktadır. Ayrıca devlet-dışı örgütler faaliyetlerini sürdürmektedirler. Nazarbayev etnik ve politik çeşitliliği harekete geçirecek siyasî tutumlardan kaçınmakta ve birlikteliği koruma yönünde hassas davranmaktadır. Kurumları ve halkı demokratik yapıya teşvik etmekte ve aynı zamanda milli bütünlüğü sağlamaya yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirmektedir. Sürdürülen denge politikasına rağmen ülkenin kuzeyinde hâkim olan Rusların, güneyinde Özbek Türklerin ülkede iç savaş çıkartabilme potansiyeli her zaman vardır. Siyasî uzlaşmayı önemli ölçüde gerçekleştiren bu ülkenin iktidar değişiminde çok dikkatli olması gerekmektedir.

1990'ların başında derin ekonomik kriz yaşayan Kazakistan, yeni keşfettiği petrol kaynaklarını ekonomiye kazandırmayı başarmış bir ülkedir. Tengiz petrol yatağını işler hale getiren Kazakistan 1991-2008 döneminde petrol üretimini 26,7 milyon tondan 70,7 milyon

⁵⁸ Nermin Güler, "11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya Arasında Özbekistan", **Avrasya Dosyası**, 3 (2001) s.189.

⁵⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.188.

tona, doğalgaz üretimini 7,9 milyar metreküpten 32,9 milyar metreküpe çıkarmıştır.⁶⁰ Enerji kaynaklarını politik ve diplomatik girişimlerinin bir aracı yapan Kazakistan gerçekleştirdiği siyasî reformlarla toplumsal uzlaşmayı önemli ölçüde sağlamıştır. Hem ekonomik hem de politik açıdan bölgesel güç denkleminde önemli bir yer edinmiştir.⁶¹

Rusya'nın başını çektiği entegrasyon girişimleri içerisinde yer alan Kazakistan Şangay İşbirliği Örgütü'nde etkin rol almış bir ülkedir. Ekonomik unsurları diplomatik dile dönüştürmeyi başaran bu ülke, birlikte yaşama kültürü üretme yönünde önemli adımlar atmaya politikasının temeli yapmıştır.⁶² Dış politikasını çok yönlü dile dönüştüren ve çeşitlendiren Kazakistan Rusya'nın etkisi altında olmasına karşın 20 yıllık süre içerisinde ABD ve AB ülkeleri açısından Orta Asya'da anahtar ülke olmayı başarmıştır. Bu gün Kazakistan Rusya, Çin, ABD ve Türkiye'nin Orta Asya'daki en önemli ortağıdır.⁶³ Ekonomik refahı artıran, bürokratik gelenek üreten ve sağlam özel sektör oluşturan Kazakistan dış etkileri azaltacak önemli setler oluşturma çabasıdadır.

Kırgızistan'ın siyasî sistemi, kuzey-güney arasında, daha doğrusu farklı bölgesel boylar arasındaki rekabete ve karşıtlığa dayanmaktadır. Bu karşıtlık, iktidarı etkisizleştirme ve yok sayma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Farklı etiketler altında ortaya çıkan bölgesel çatışmalar siyasî krize neden olmaktadır. Bu yönüyle Kırgızistan'ın durumu farklıdır. "Yeni bir devlet ve millet inşa etme yolunda" mücadelesini siyasî alanda göstermiştir. 15 Ekim 1991'de tek başına katıldığı seçimler sonucunda göreve gelen başkan Asker Akayev, güçlü bir başkanlık sistemine dayanmayı reddedip demokratik ve liberal tutum almıştır. Bu tutum diğer ülkelerden farklı bir siyasî dilin oluşmasına ve birçok partinin kurulmasına katkı sağlamıştır.⁶⁴ Bu demokratik tutum, iktisadî ağırlığı olmayan Kırgızistan'da siyasî gerilimin hızlanmasına ve genişlemesine yol açmıştır.

Bağımsızlığını ilan etmesinden itibaren "Kırgızistan ortak evimizdir" sloganının yükselmesi dikkat çekicidir. Birlikte yaşama kültürünü oluşturma amacına matuf olarak ekonomik ve politik alanda yapılan reformlar Kırgızistan'ın "demokrasi adası" olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Siyasî tutumun bir gereği olan "demokrasi sloganları" milletleşme sürecine eşlik edememiştir. "Başkan'ın demokratik söylemi, köklü ve sürdürülebilir bir reform programını uygulamaktan daha çok siyasî karşıtlığı aşma yönünde sergilenen zayıflığın bir itirafı olarak algılanmış 1993'ten itibaren muhalefet harekete geçmiştir. Bu durumu aşmak için A. Akayev basını ve başından itibaren kendisini destekleyen aydınları karşısına almıştır. 1995 seçimlerinin ardından iktidarın gücünün ve özelleştirmenin mali çıkarlarının dışında bırakıldığını düşünen ülke güneyi, ülkenin kuzeyine dayanan iktidara karşı siyasî tutum alınca,

⁶⁰ Anar Somuncuoğlu, "Bağımsız Kazakistan: Gök Bayrağın Altında 20 Yıl", **21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Dergisi**, 35 (Kasım 2011) s.16; A. Ehteshami, **a.g.m.**, p.8, 11.

⁶¹ Ariel Cohen, **Kazakistan: The Road to Independence Energy Policy and Brith of Nation, Central Asia-Caucasus Institute**, Washington: The Silk Road Studies Program, 2008, s.149

⁶² A. Ehteshami **a.g.m.**, p.16; Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s.16

⁶³ Anar Somuncuoğlu, **a.g.m.**, s.14-15.

⁶⁴ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.165, 189.

Akayev demokrat tavrını bırakıp sert bir yol izlemeye başlamıştır.”⁶⁵ Basına karşı davalar açmış, bazı siyasî liderlere ve aydınlara karşı baskı uygulamıştır.

Kırgız siyasetinin nüfuzlu aşiretler arasındaki mücadeleye dayanması ve nüfusun neredeyse yarısının Rus ve Özbek kökenli olması siyasî alanda ortak bir irade göstermeyi engelleyen önemli bir faktördür. “Kırgızistan’da kuzeyli ve güneyli boylar arasındaki gerilim A. Akayev’in Mart 2005’de iktidardan uzaklaştırılmasına yol açmıştır. Akayev’in siyasî alandan dışlanmasının ardından kuzeyli ve güneyli elitler ulusal düzeyde mücadeleye girmişlerdir. Bu mücadele neredeyse bir iç savaşa yol açıyordu. Fakat kuzeyli boyların lideri F. Kulov, güneylilerin adayı K. Bakiev’in lehine başkanlık iddiasında çekilmesiyle atlatılabildi.”⁶⁶ Bölgecilik ve aşiretçilik rekabetinin iç siyasete yansması her aşiretin kendini diğerinden daha üstün görmesine dayanan klasik sistemin yapısına atıf yapar. Kan bağına dayanan aileden, kültürel ve bölgesel bağlarla oluşan aşiret sistemine uzanan üstünlük algısı, siyasî alanda bölgesel gücü ele geçirmek için kullanılması aşiretler arasındaki mücadeleyi çatışmaya dönüştürmektedir.

Kırgızistan’ın bağımsızlığından itibaren öne çıkan politikacıların milli geleneklerin yeniden yeşertilmesi adına çağrı yapmaları aşiret bağlarını güçlendirmiştir. Kabile ve aşiret liderlerinin ölümünü kutlama ve bu çerçevede gelenekte varolan efsaneleri abartma girişimleri siyasî partileri salt bölgesel bağlantılar temelinde şekillendirmiştir. Bu sosyo-politik olguya ek olarak bölgesel etkilerin farklı kültürel tutumlara eşlik etmesi güney-kuzey arasındaki rekabeti artırmıştır. “Güney Kırgız halkı büyük ölçüde komşuları olan Tacik ve Özbeklerden yani İslâmî kültürün etkisinde oldukları halde kuzey Kırgız halkı Rus kültürünün etkisi altındadır.”⁶⁷ Her türlü siyasî faaliyetin bölgesel etkilere ve aşiretçiliğe dayandığı bir toplumda kültürel farklılığı ifade eden siyasî dilinde üretilmesi demokratik söylemin biçimsiz ve iğreti kalmasını sağlamaktadır. Böylesi sosyo-politik olgular üzerine oturan ve milletleşme evresini tamamlamış toplumlarda öne çıkarılan demokrasi çağrısı yapaydır. Samimi bir demokrasi çağrısı milletleşme esası üzerinde oturmalıdır. Milletleşmeyen bir toplumda demokrasi çaresizliğin ya da dış etkilerin tesirini yansıtan bir etiketten ibaret kalmaktadır.

A. Akayev’in rejimine karşı başlayan ayaklanmaların ardından Kurmanbek Bakiyev 2005’de Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ülkede otoriter bir rejim oluşturdu. Otoriter sistem inşa etmenin yolu olarak yönetimi, dolayısıyla bürokrasiyi aile şirketine çevirme faaliyetini sürdürdü ve adeta tek adam sistemini kurdu. Bir aile şirketini yansıtan yönetim biçimi, yolsuzluğun daha da artması, insan hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması, sivil toplum alanının giderek daraltılması muhalefetin şiddetli tepkisine neden oldu. Bu durumu, muhalefetin çeşitli kanatlarının eleştirmesine rağmen sürdürme iradesi aşırı tepkilerin kapısını araladı. Ardından muhalefet, 2005’teki Lale Devrimi’nin yıl dönümünde iktidarı devireceğini ilan etti. Bakiyev buna karşılık halk meclisini toplayarak bunu önlemeye çalıştı. 6 Nisan’da muhalefetin başlattığı gösteriler gittikçe tırmandı, Talas şehrinde başlayan ayaklanmalar 7

⁶⁵ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.190.

⁶⁶ Anvarbek Mokeev, “Kırgızistan’ın Modern Siyasî Elitinin Oluşumunda Bölgecilik ve Aşiretçilik Kalıntılarının Etkisi”, **2023 Dergisi**, 109 (15 Mayıs 2010), s.5.

⁶⁷ Anvarbek Mokeev, **a.g.m.**, s.7.

Nisan'da Bişkek'e taşındı. İzinsiz göstericilere polis tarafından ateş açıldı. İsyancılar, Talas kenti ile Narin, Issık Göl ve Bişkek çevresindeki ilçe ve kentlerde kontrolü ele geçirdiler. Bu bölgelerdeki valiler ve belediye başkanları rehin alındı. Durumun kontrolden çıktığını gören Bakiyev Bişkek'i terk ederek ülkenin güneyine gitti.⁶⁸ Yönetimi muhalefet dışışleri eski bakanı Roza Otunbayeva üstlendi ve onun başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu.

Beklentilere ve kaygılara neden olan bu durum K. Bakiyev tarafından bir başkaldırı aracı olarak kullanıldı. Taraftarları Celalabat kentinde bölgesel yönetim binasını bastılar. Havaalanını işgal etmeye kalkıştılar. Bişkek ve Oş kentlerinde çatışmalar yaşandı. Yeni yönetim olayları bastırdı ve aldığı kararlarla geleceğe ilişkin olumlu mesaj verdi. Bu mesajın iki ana çizgisini (a) Anayasa değişikliğiyle parlamenter sisteme geçilmesi, (b) parlamento seçimlerinin 10 Ekim 2010'da gerçekleştirilmesi şeklindeki kararlar oluşturmaktadır. Ara dönemi zorunlu kılan olayların aşılması için yeni dönemi şekillendirme eğilimi ve bu konuda verilen mesajlar yaşanan kaygıları önemli ölçüde izale etmiştir. 30 Ekim 2011'de siyasi partilerin katılımıyla seçimler yapılmış ve bu seçimi % 63.13 oy alarak Kırgızistan Sosyal Demokrasi Partisi lideri ve eski Başbakan Almazbek Atanbayev kazanmıştır. Güney-Kuzey bölünmüşlüğü ve Kırgızistan'ın jeo-politik durumu nedeniyle dış baskılara maruz kalması toplumu yaralayan olayların yaşanmasına yol açmıştır. 20 yıl içerisinde önemli sosyo-politik kırılmalar yaşayan Kırgızistan, parlamento sistemine geçiş için birkaç seçim süreci geçirmiş ve bu konuda önemli bir mesafe almıştır. Bu gün Kırgızistan'ın çok partili sisteme kavuşmuş olması önemli bir kazanımdır. Demokratik kültürü ve sistemi oluşturma yönünde atılan bu olumlu adımlar olmasına karşın düşük hayat standardı ve dış borçlar siyasî gerilimi, dolayısıyla dış müdahaleyi artırmaktadır. Siyasî ve iktisadî çalkantılara toplumun güvenini yaralayan uygulamaların eklenmesi Kırgızistan'ı dış müdahalelere açık bir ülke haline getirmektedir.

Türkmenistan bağımsızlığını en rahat biçimde ilan eden ve sarsıcı bir etkiye maruz kalmayan bir ülkedir. İktidar başından beri Teke kabilesi ve Aşkabat kenti kökenli hizbin elindedir. Her türlü muhalefeti sert bir şekilde bastıran Saparmurat Niyazov sistemli bir kişilik kültürüyle güçlenmiş bir başkanlık sistemi kurmuştur. Demokratik bir parti olan Agzıbirlik Partisi, sessiz bir baskı ve halk tabanı yoksunluğu nedeniyle kaybolup gitmiştir.⁶⁹ Kişilik kültürü üzerine inşa edilmiş sistem, iletişim araçlarının neredeyse tümünde kişiliği yansıtan sembollere yer vermektedir. Ülkenin en görünür mekânlarında sunulan semboller ve unvanlar üzerinden iktidarın gücüne gönderme yapılır. Halka vaat edilenler ile yapılanlar arasındaki mesafe hoşnutsuzluğun artmasına neden olmaktadır. Su, elektrik ve gazın bedava olmasına karşın rasyonel ekonomik sistem şahsî ilgilere son derece açıktır. Milli sermayenin paylaşımında sıkıntılar söz konusudur. Bunun bir yansıması olan yoksulluk ve güven kaybı sınırlı da olsa tepkilere neden olmaktadır.

Dış politikasını "tarafsızlık statüsünü koruma" üzerinden açıklayan ve bu çerçevede diplomatik dil geliştiren Türkmenistan, tüm komşularıyla iyi geçinme ve savaştan uzak durma stratejisini benimsemiştir. "Güç denklemini oluşturan aktörleri ve dünya sistemini

⁶⁸ Ali Asker, "Kırgızistan Yol Ayrımında: Demokrasiye mi Otoritarizme mi?", **2023 Dergisi**, 109 (15 Mayıs 2010), s.24-25.

⁶⁹ Olivier Roy, **a.g.e.**, s.165, 188.

teşkil eden eğilimleri çözümlene ve buna göre tutum geliştirme yöntemini benimseyen Türkmenistan, Azerbaycan ile kurduğu iyi ilişkiler sayesinde *coğrafi kuşatmanın* ürettiği sınırlamaları aşarak Avrupa'ya açılmanın yollarını aramaktadır. Hazar Denizi'nin iki kıyıdaşı olan Türkmenistan ve Azerbaycan kaynakların paylaşımı ve iki ülke arasında karşılıklı nüfuz bölgelerinin tanımlanmamış olması bazı sorunlara yol açmaktadır. Türkmenistan, bu sorunu aşma yönünde önemli adımlar atarak meselenin iki kardeş ülke anlayışına dayalı olarak çözülmesi gerektiği açıklamasını yapmıştır. Ayrıca en büyük komşusu olan Özbekistan ile Aral gölü ve Amuderya nehri çerçevesinde yaşanan su sorunu bulunmaktadır. Türkmenistan bu sorunu aşmak için⁷⁰ önemli adımlar atmıştır.

Türkmenistan, “yeniden kalkınma projesi” başlığı altında ekonomik hedefler belirlemiştir. 2030 yılına kadar uzanan bir planlama ile doğalgaz ve petrol kaynaklarını üç katına çıkarmayı milli bir görev olarak benimsemektedir. Jeo-politik konumuna bağlı olarak Avrupa, Çin ve İran arasında enerji boru hattı kurarak batı ve doğu arasında bir geçiş yolu olma hedefini gerçekleştirme peşindedir. “Açık kapı” başlığı altında dış politikasını ekonomik unsurlarla besleyen Türkmenistan, sosyo-politik alanda bazı reformlar yapmıştır. Fakat bunlar demokratik sisteme geçiş için yeterli değildir. İmtiyaz alanlarının giderilmesi, herkes için geçerli ve hukuk karşısında herkesi eşit sayan bir hukuk sisteminin geliştirilmesi ve uygulanması demokratik zemini oluşturmanın olmazsa olmaz şartıdır. Devletin varlık temeli olan halkın, sosyal gelişimini ve katılımını sağlamak için alınan sosyal tedbirler önem arz etmektedir. Emekli maaşlarının ve öğrenci burslarının artırılması gibi sosyal içerikli faaliyetlerin alanını genişletme eğilimi, hem devlet-toplum arasındaki güveni pekiştirmek açısından önemlidir.

Siyasî ve iktisadî bağımsızlığını güçlendirme yönünde önemli adımlar atan Türkmenistan'ın temel sorunu, devlet sistemini hukukî esaslara göre oluşturma ve imtiyaz alanlarını ortadan kaldırarak demokratik toplum inşa etme yönünde zayıflık göstermesidir. Demokratik sistem, demokratik kültür oluşturma ve hiçbir imtiyaza yer vermeyen hukuk sistemine ve uygulanmasına ihtiyaç duyar. Çok partili sisteme geçme, rüşvet ve irtikâp gibi tutumları ortadan kaldırma yönünde atılan adımlar önemlidir. Fakat bunlar tek başına yeterli değildir. Sürdürülebilir bir demokrasi *tarihi ve kültürel değerler etrafında teşekkül eden millete* dayanması gerekir. Bunu gerçekleştirmeden alınan şekli kararlar ekonomik ve politik bağımsızlığı tehdit eden hareketlerin önünü açmaktan başka bir işe yaramaz.

Orta Asya ülkelerini tanımlayan farklı boyutlar söz konusudur. Dolayısıyla “Arap Baharı, Orta Asya ülkelerine yansır mı, sorusunun cevabı baktığımız yere göre değişir. Meseleyle ‘otoriter rejimler ve hoşnutsuzluklar’ açısından bakarsak cevabımızın olumlu olması gerekir. Uzun süre son derece otoriter bir sistemin altında yaşamış ve ardından bağımsızlığına kavuşmuş ülkelerin 20 yıllık süre içinde bütün baskılara rağmen neredeyse her alanda geliştirdikleri “kurumsal durum” açısından cevabımızın olumsuz olması gerekir. Esasen demokrasi kuşağı oluşturma projesinin Orta Asya ayağı üzerine konuşmak zordur. Nitekim Carnegie Moscow Center'ın bilim adamlarından Aleksey Malashenko, “Arap Baharı”ndaki

⁷⁰ Bayram Selam, “Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan”, **21. Yüzyıl Dergisi**, 35 (Kasım 2011), s.37.

benzer olaylar Orta Asya'da gerçekleşmeyecektir" görüşünü istisnâî durumlara atıf yaparak ileri sürmektedir. Ona göre Orta Asya halkları şu andaki mevcut hayat şartlarının üstesinden gelmeyi başardılar. Onlar sistemlerinde meydana gelebilecek temel değişikliklere özlem duymuyorlar. Bağımsızlıklarının ardından oluşturdukları siyasî algı güvenlik açısından siyasî aşırılıkları elemeye yöneliktir.⁷¹ Kaldı ki bu bölgede önemli hassasiyetler ve etkili oyuncular söz konusudur.

Daha önce belirttiğimiz üzere Orta Asya ülkeleriyle ilgilenen sadece batılı ülkeler değildir. "Çin 1991'den beri bu bölgede olup bitenlerle ilgilenen dikkatli bir oyuncudur. Çin'in Batı'ya dönük olarak geliştirdiği politik ve stratejik adımlar hammadde ve enerji kaynağı olan bu bölgeyi kaybetmemek üzerine kurulmuştur. Batı'nın bu coğrafyada oluşturacağı etkinliğin Pekin'i çevrelemeye dönük olduğu bilinmektedir. Çünkü demokrasi kuşağı oluşturma projesi yeni bir gücün ortaya çıkmasını engellemeye yöneliktir. Bu amaca bağlı olarak oluşturulan ekonomik, politik ve teolojik duvara 'yükselen güç" niteliğini kazanmış bir ülkenin razı olması mümkün değildir. Kaldı ki "bağımsızlığını elde eden Orta Asya ülkelerinin yönetici seçkinleri hem ekonomik gelişmeyi sağlayan hem de otoriter iktidarı koruyan Çin modelinden etkilenerek Pekin ile iki taraflı ilişkiler geliştirmektedirler. Çoğu kere Rusya ile özdeşleşen eko-politik dil ve muhafaza edilen bağlar tek taraflı stratejik hamleleri sınırlandırmaktadır."⁷² Ayrıca bu ülkeler "ekonomik ağda" etkili olabilmek için kültürel bağları olan Türkiye ve İran gibi ülkelerle işbirliği yapmakta ve seçenekleri çoğaltarak hareket alanı oluşturmaktadırlar.

Her ne kadar muhalif güçler açık alandan yeraltına çekilmiş olsa da Orta Asya ülkelerinin pek çok bölgesinde daralan hayat, büyüyen işsizlik ve derinleşen yoksulluk gençlerin muhalif güçlere katılmasına yol açmaktadır.⁷³ Bu durum muhalefetin iç ve dış kanallarının topluma nüfuz etmesine kapı aralayabilir. Çünkü Orta Asya ülkelerinde muhalif hareketler darbe yemiş olsalar da etkinliklerini yitirmiş değillerdir. Muhalif hareketler şu an itibarıyla geri çekilmiş olsalar da belli bir toplumsal sahip oldukları için bunları harekete geçirmek mümkündür. Kaldı ki "bu ülkelerde halk ekonomik alanda sıkıntı içindedir, işsizlik yaygındır. Geçim sıkıntısı nedeniyle halk, iktidar karşıtı güçlere katılmaktadır. Bizzat iktidarlar tarafından muhalifler *politik aşırılık* deyimleriyle tanımlanmaktadır."⁷⁴ Böyle bir tanımlama politik bir cephenin varlığını onaylamaktadır. "Muhaliflerin mevcut politik düzeni değiştirme konusunda kendi siyasî amaçları vardır. Henüz şiddete başvurmaya kadar gitmemiş olmaları barış ve uzlaşmaya dayalı bir amaç etrafında buluşmak mümkün olmadığını da siyasî iktidarlara karşı silahlı direnme yoluna gitmeyecekleri ileri sürülemez."⁷⁵

⁷¹ "Implications of the Arab Spring for Central Asia", **What Does Arab Spring Mean for Russia, Central Asia and the Caucasus** (ed. Aigerim Zikibayeva), CSIS, (September 2011), p.3 (CSIS olarak kısaltılacaktır).

⁷² Mohammed Rıza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.11; Vladimir Putin, "Russia and the Changing World" **The Moscownews**, (27.02.2012), p.6

⁷³ Wu Hongwei, **a.g.m.**, s.2.

⁷⁴ Wu Hongwei, **a.g.m.**, s.3.

⁷⁵ Wu Hongwei, **a.g.m.**, s.3.

Dış müdahale açısından meseleye bakarsak ABD terörizme karşı mücadele adı altında Orta Asya ülkelerine askerini sokmuştur. ABD'nin bu coğrafyada askeri varlığını korumak istediği açıktır. Çünkü (I) Orta Asya'nın coğrafi konumu çok önemlidir. Rusya'ya karşı stratejik kontrol oluşturmak için ABD'nin bu coğrafyada etkin olması gerekir. (II) Orta Asya İslâm dünyasının bir parçasıdır. ABD bu bölgeyi kullanarak Güney Asya ve Batı Asya'daki geleneksel çıkarlarını daha iyi koruyabilir. (III) ABD Orta Asya ülkelerindeki merkezîyetçi başkanlık yönetimini değiştirmeyi arzu etmesine rağmen bu bölgede çalkantılı bir durumun ardından aşırı güçlerin Hazar Denizi enerji stratejisini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkmasını istememektedir. (IV) Afganistan ve Ortadoğu merkezli İslâmî köktenci hareketlerin bölgede etkinliğini artırmasını engellemek için askeri üslerin korunması şarttır.⁷⁶

ABD'nin bölgeye yönelik stratejik tutumunu özetleyen bu gerekçeler bölgenin dış müdahaleye son derece açık olduğunu göstermektedir. Sosyo-politik ortamı belirlenen stratejik hamlelere uygun hale getirme konusunda siyasî, dinî ve diplomatik faaliyetleri etkin bir şekilde sürdürmektedir. Anılan coğrafya söz konusu olduğunda şunu söyleyebiliriz: ABD'nin Orta Asya ülkelerindeki tesiri 11 Eylül hadisesinden sonra artmıştır. Böyle olmasına karşın bu ülkelerin ABD ile olan ilişkileri güç mücadelesini belirleyen sınırdan kalma ihtimali yüksektir. Demokrasi kuşağı oluşturma başlığı altında Arap Baharı rüzgârını desteklemesine karşın bölgeye doğrudan müdahale etmesi siyasî-stratejik güç denklemi açısından zor görünmektedir. Çünkü bu bölge küresel politik oyunun bütün aktörleri açısından vazgeçilmez bir güvenlik bölgesidir.

Ortadoğu ülkelerine yapılan atıf ve kurulan benzerlik açısından yapılan tahlil bazı yönleriyle eksik veriler içermektedir. Çünkü Arap ülkeleri ile Orta Asya ülkeleri arasında önemli bir fark vardır. Arap ülkeleri uzun süredir bağımsızdır. Farklı deneyimlere sahiptir. Bu ülkelerde yeni bir arayışın imkânı zayıf olmasına karşın uzun süredir otoriter iktidarlara karşı bir muhalefet geleneği oluşturulmuştur. Orta Asya ülkeleri Sovyet mirası üzerine kurulan otoriter rejimlerdir. Fakat önceki mirasın tembihlediği "bağımsızlığını kaybetme" korkusu daha yaygın ve derindir. Bu nedenle "güvenliği koruma" algısı daha yoğundur. Nitekim Malashenko "Arap Baharının Kazakistan ve Özbekistan'ın başkanları etrafındaki güçlendirilmiş ve birleştirilmiş gücünü daha da pekiştirdiği düşüncesini tartışmaktadır."⁷⁷ İşte bu sosyo-psikolojik nedenlerle Arap Baharı'nın Orta Asya ülkelerine yansıma ihtimali zayıftır. Çünkü Orta Asya gençleri arasında kurum ve birimler yetersizdir. Sözelimi El Cezire'ye benzer televizyon programları kitleler arasında yaygın değildir. Dış ve iç aktörlerin iktidarlara üzerinde zihinsel denetim uygulayabilmesi için dolaysız bir iletişim ve buna ek olarak kültürel inançlardan, normlardan ya da değerlerden üretilmiş bir ideolojik çerçevenin olması gerekir.

Sıralanan gerekçelere rağmen Malashenko, Orta Asya ülkelerinde siyasî ve içtimai dalgaların yaşanacağını ileri sürmektedir. Küçük protestolar şeklinde tezahür eden tepkilerin giderek ivme kazanıp büyümesi muhtemeldir. Çünkü "kötüleştiren durum" tahmin

⁷⁶ Wu Hongwei, *a.g.m.*, s.3.

⁷⁷ CSIS, p.4

edilebilir bir tehlikenin etnik ayrımcılıkla buluşması mümkündür. Özbekistan ve Kazakistan'da yaşanabilecek bir güç değişimi benzer bir devrim olayını, kalkışma hareketini ateşleyebilir. Özellikle elitler ve klanlar arasında yaşanan uyuşmazlık bu noktada önemli bir faktördür. Bu gerekçelere yaslanan Malashenko “kitleleri canlandırmak ve güç için bu iki grup arasından bazıları İslam'ı bir araç olarak kullanacak ve bunlar gücün geçişine engel olacaklardır”⁷⁸ yorumunu yapmaktadır.

Arap Baharı, Orta Asya ülkelerine yansır mı, sorusunu farklı bir bakış açısıyla değerlendiren Stratejik ve Uluslararası Araştırmalar Merkezi'nin Rusya ve Avrasya temsilcisi Zhao Huasheng, Arap Baharı sırasında tanık olduğu olayların Orta Asya'ya geçmesinin ihtimal dâhilinde olmadığı görüşünü benimsemektedir. Ona göre “Orta Asya bu tip olaylarda tahmin edilemeyen bir bölgedir. Arap baharının bölge üzerinde uyarıcı bir etkisi olabilir. Fakat Arap Baharı modeli Orta Asya'nın kendi politik kültürü ve şartlarından dolayı elverişsiz bir modeldir. 2005 yılına kadar Sovyetler Birliği'nin çöküşünden bu yana Tacikistan'ın iç savaşı dışında tüm Orta Asya Cumhuriyetleri nispeten istikrarlı durumdadırlar. Ancak 2005'de Kırgızistan'da yaşanan Lale Devrimi, 2005'de Özbekistan'da yaşanan Andican ayaklanmaları ve 2010 da Kırgızistan'da çıkan ayaklanmalar ile etnik çatışmalarda olduğu gibi Orta Asya Cumhuriyetleri yaygın istikrarsız durumdan mustarip olmuştur. Orta Asya bölgesi Arap Baharının yaşandığı bölgelere oranla daha dengesiz bir süreçten geçmektedir. Sosyal, politik ve etnik faktörlerin birleşimi bu olayların nedenlerine hizmet etmiş⁷⁹ olması aynı sosyolojik sürecin yaşanacağını göstermez. Böyle bir durumu engelleyen önemli nedenler bulunmaktadır.

Her şeyden önce Orta Asya rejimleri politik güçleri koruma üzerine odaklanan bir mantık takip ederler. Arap Baharından önce yaşanan renkli devrimler Orta Asya ülkelerinde siyasî yeteneklerin kontrolü yoğunlaştırılarak önleyici tedbirler alınmaya başlanmıştır. Muhalefet üzerine daha sıkı bir kontrol, medya üzerinde denetimin güçlendirilmesi ve sivil toplum örgütlerinin genişlemesinin kısıtlanması siyasî yetenekleri kontrol etmenin birkaç aracıdır. İnternetin gücü özellikle beklenmeyen olayların tetiklenmesi ve örgütlenmiş aktivitelerin kabul edilmesi açısından önemlidir. Bu yüzden bilişim güvenliği bölgede bölücülük, terörizm, aşırıcılık ve uyuşturucu kaçakçılığından sonra en tehlikeli 5. güvenlik konusu olarak ilan edilmiştir. Bu arada bu ülkelerdeki siyasî iktidarlar kesin politik reformlar vaat etmişlerdir. Bunlar ise; toplumsal gerilimleri hafifletmek için yolsuzlukla mücadele taahhüdü ve batı ile birlikte ilişkileri geliştirmek şeklinde özetlenebilir.

Bu hususlar, Orta Asya'da ihtimal dâhilinde olmayan/kuşkulu birkaç devrimi tetikleyici dışsal faktörlerdir. Batılı güçlerin bölge karşısında Afganistan'da stratejik çıkarları vardır; Çin ve Rusya ise Orta Asya'yı siyasî bir çatışmanın içine düşürecek askerî bir BM kararının geçmesine asla izin vermez. Rusya hem ekonomik ve siyasî-stratejik araçlarını ve oluşturduğu bağları korumak hem de ABD'nin bölgedeki yayılımını sınırlandırmak için Arap Baharı dalgasının yayılmasına karşıdır.⁸⁰ “Rusya Arap Baharı'nı daha önce bölgede sahnele-

⁷⁸ CSIS, p.4

⁷⁹ CSIS, p.5.

⁸⁰ Andrei P. Tsyqankov, **Russia's Foreign Policy**, Plymouth: Rowman & Littlefield, p.129-201.

nen renkli devrimlerin bir devamı olarak dış kaynaklı olduğunu düşünmektedir.”⁸¹ “Rusya ve Değişen Dünya” başlığı altında Putin’in yaptığı değerlendirme dikkat çekicidir: Dünya değişmektedir. Fakat bu değişimi tek yanlı bir süreç olarak değerlendirmek bölgesel güçler ve onların rolleri açısından sorunludur. Birçok ülkede yaşanan hadiseler ve sonuçları Arap Baharı denilen hadisenin sivil bir hareket olmadığını açığa çıkartmıştır. Direnişe geçen gruplar ve bunların kullandıkları araçlar ve içinde yer aldıkları iletişim ağları bunu göstermektedir. Dışarıdan yönlendirmelerin açık izlerini taşıyan Arap Baharı senaryoları bölgesel devletler için geçerli değildir. Rusya bazı ülkelerin tek taraflı jeo-politik çıkarlarının dünya politikasını biçimlendirmesine ve Orta Asya’daki durumu etkilemesine izin vermez.⁸²

Dünya hâkimiyeti politikalarının kalpgâhi sayılan bu coğrafyada politik dengelerin hassas niteliği ortaya çıkan olayları kontrol etmeyi gerektirmekte ve süreç bu yönde işlekmektedir. Bunun en somut misali Kırgızistan’da yaşanan olaylardır. Muhtemel krizleri ortaklaşa yönetmeye ve büyüyen bölgesel kargaşayı önlemeye yönelik girişimler Arap Baharı modeline Orta Asya’da başvuru ihtimalini zayıflatmaktadır. Başvuru ihtimalinin zayıflığı, bölgenin istikrarlı olduğu fikrinin bir sonucu değil, özel şartlara bağlı bir durumun politik dile yansımalarıdır. Orta Asya’da uzun süreli istikrarsızlığın bir tehdit olduğu görüşüne Zhao Huasheng’de katılmaktadır. Bu veriler gösteriyor ki anılan ülkelerde iç ve dış dinamiklere bağlı olarak bazı karışıklıklar yaşanacaktır. Fakat bu karışıklıklar toplumsal bir ayaklanmaya, bir başka deyişle devrime dönüşmeyecektir.

Orta Asya ülkelerinde yaşanan istikrarsızlığın temelinde birçok neden yer almaktadır. Bunlar; yerel çatışmalar, etnik sınıflar, toprak ve su kaynakları üzerinde çatışmalar, rejim değişikliği ve 2004ten sonra Afganistan’da kaynaklanan bölgesel belirsizliklerdir. Z. Huasheng “kontrollü bir değişimin” Orta Asya devriminden daha iyi olacağını, hükümetlerin anarşiden daha iyi olacağını belirtiyor. Devrim insani kayıplardan ve sosyal hasarlardan daha da fazlasını içerir ve devrimin çıktıkları ne öngörülebilir ne de tahmin edilebilir. Anarşi daha çok kargaşa ve çatışmaya neden olur. Oş’un etnik sınıfı bir anarşik durumun sonucunda meydana gelmiştir. Anarşi özellikle bölgeler için tehlikeli olabilecek aşırı grupların yükselişi sonucunda ortaya çıkmıştır. Bütün bunlar bağımsızlığına yeni kavuşmuş devletlerde tanımlanması ve kontrol edilmesi gerekli olan hareketler görülmektedir. Bölge insanında bağımsız devlet olma arzusunun dışarıdan dayatılan “demokrasi kuşağı oluşturma” telkininin önüne geçeceği söylenebilir.

Kuşkusuz ki Arap devletleri Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin yönetim sistemleri arasında bazı benzerlikler de bulunmaktadır. Her iki bölge ülkelerinde başa gelen liderlerin uzun süre iktidarda kalmaları ve bunu sağlamak için her türlü yolu denemeleri önemli bir benzerliktir. İktidarı koruma güdüsü kaçınılmaz olarak baskıcı eğilimleri beslemekte ve baskı siyasi pratiğin önemli bir parçası olmaktadır. Mısır’da Hüsnü Mübarek, Libya’da Muammer Kaddafi yıllarca iktidarda kalmışlardır. Kendilerini sorgulanmaz gören bu liderler “halkın her türlü tepkisini sorgulamış, diğer bir deyişle sorgulama düzeni kurmuşlardır. Aynı

⁸¹ Andrei P. Tsygankov, **a.g.e.**, p.98

⁸² Vladimir Putin, **a.g.m.**, p.5

durum Özbekistan ve Azerbaycan başkanları içinde geçerlidir. Bu iki ülkenin demokratikleşme yolunda attığı adımlar son derece zayıftır. Diğer ülkelerde ise yaşanan değişimler son derece izafi ve şekli düzeydedir.

Yıllardır devleti yöneten ve tek adam sistemini oluşturan bu siyasî pratiğin sorunlu ve dış müdahaleye açık olduğu ortadadır. Keza Arap ülkelerinde olduğu gibi hanedana dayalı yönetim şekilleri de görülmektedir. Suriye’de Hafız Esad’dan sonra oğlu Beşşar Esad yönetimi devraldığı gibi Azerbaycan’da da Haydar Aliyev’den sonra İlham Aliyev yönetimi devralmıştır. Azerbaycan’da demokratik seçim yapılmaması, demokrasinin önemli bir unsuru olan siyasî partilerin baskı altına alınması ve tasfiye edilmesi, muhaliflerin tutuklanması, basınının sindirilmesi ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması siyasî iklimi bulandırmaktadır. Beşeri tecrübenin nesh ettiği bir idare biçimini XXI. yüzyılda sürdürmenin güç olduğu ortadadır. Böyle bir süreçte bu liderlere düşen görev ülkeleri kargaşaya ve gerilime sürüklemeyen bir siyasî uzlaşmayı sağlamak ve iktidarın değişiminde milli iradeyi serbest bırakmaktır.

Demokrasi dış müdahale ve saldırının konusu değildir. Batı merkezli güçlerin derdi de demokrasi değildir. Çağın siyasî ve ahlakî değerlerini ötekini kontrol etmenin aracı olarak kullanmanın önünü açmaktır. Demokrasi bir kültür ve süreç işidir. Tepeden inme, toplumun zihin haritasını altüst eden bir demokrasi dayatması başka sıkıntıları beraberinde getirir. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış bu ülkelerin korumacı davranmaları ve güvenliği her şeyin başına yerleştirmeleri gayet doğaldır. Ancak bu durumun değişmez siyasî pratiğe dönüşerek sorgulama düzenini yansıtmaması uzun süredir baskı altında yaşayan toplumu yeni arayışlara yönlendirir. Toplumda biriken baskı uygun bir ortamda kitlesel eylemlere dönüşebilir.

Orta Asya Türk Devletleri’nin barındırdığı riskler sadece iç dinamiklerle ilgili değildir. Bir tarafta Çin, Rusya, Almanya, Hindistan, İran gibi bölgesel ve küresel aktörlerin bölgede artan baskısı, diğer tarafta ABD’nin NATO ve benzeri araçlarla bölgeyi kontrol altında tutma faaliyeti bu ülkeleri kısıkaç altına almaktadır. Yoğunlaşan baskı söz konusu ülkelerin tabii seyrini bozmakta ve güvenlik merkezli politikalara sarılmalarına neden olmaktadır. Demokrasi kültürünün oluşmasını engelleyen bu durum ortada olduğu halde bölgenin demokrasi kuşağı modeline dâhil etmenin başka bir anlamı olduğunu göstermektedir. İki yönlü baskı bölgede radikal eğilimleri beslemekte, aşırılığın ürettiği ayrışma ve cepheleşme hareketleri dış müdahaleye kapı açmaktadır. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri 1990 sonrası küresel sistemin de etkisiyle ideolojik kuşatmalara ve etnik-ideolojik-dinsel operasyon olan etno-teolojik operasyonlara maruz kalmaktadır. Bu durumun başkaldırı ihtimalini besleyen bir unsur olduğu açıktır.

Baskı altına alınan bu ülkeler, güvenlik merkezli politikaları öne çıkarmaktadırlar. Küresel güç denkleminin arasına yerleştirilen bu ülkelerde demokrasi kültürünün gelişmesi zordur. Fiili durum bu olduğu halde ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton’ın Orta Asya ülkelerini ziyaret ederek demokratikleşme talebinde bulunması ilginç bir durumdur. H. Clinton, Özbekistan lideri İslam Kerimov’a insan ticareti, siyasi reformlar, basın özgürlüğü gibi konuları kapsayan geniş bir insan hakları paketi önermiştir. Önerilen konular lâfzî olarak bir sorun içermiyor. Hatta bir ülkenin yerine getirmesi gereken konulardır. Fakat sürekli baskı altında tutulan ve tehdit edilen bir ülkede siyasî reform ve basın özgürlüğü gibi konuların ne

anlama geldiği açıktır. Keza H. Clinton “baskıların insanlar üzerinde olumsuz tesirler bıraktığını ve dini köktencilığe olan ilgiyi artırarak onu besleyen en önemli unsur olduğunu” dile getirmiştir. Şüphesiz ki baskı toplum üzerinde olumsuz etkiler bırakmakta ve sosyo-politik çatallanmaları beraberinde getirmektedir. Fakat hem bölgesel hem de küresel güçlerin Türkistan üzerinde giderek artırdıkları baskı aynı işleve sahip değil midir?

IV.2. Dini-Politik Yapılar ve Simgesel Seçkinler

İslâm kültürünün kadim yurdu olan Orta Asya bölgesi, İslâm dünyası ile olan ilişkisini Sovyet döneminin katı ateist politikalarının etkili olduğu dönemin dışında her zaman sürdürmüştür.⁸³ İslâm’ın küresel güç denkleminde Orta Asya ülkelerine yönelik politik ve diplomatik bir unsur olarak kullanılması 1979’da Sovyetler Birliği’nin Afganistan’ı işgaliyle birlikte başlar. “Devletin kontrolü dışında geleneksel dinî-epistemik cemaatlerin ve dayanışma gruplarının gizlice sürdürdükleri faaliyetler, dinî semboller ve hafıza mekânlarıyla kurdukları bağlar yoluyla ayakta kalan İslâm’ın yöresel biçimlerini”⁸⁴ “keşfeden ABD, bunları ‘dinsiz’ Sovyet yönetimine karşı harekete geçirme faaliyetine başlamıştır.”⁸⁵

Afganistan’ın işgaliyle birlikte Orta Asya Cumhuriyetlerine İslâm yoluyla sızmaya çalışan ABD radikal İslâm’ın temellerini bu süreçte atmıştır. Bu süreçte ABD mücahit lideri Gülbekdin Hikmetyar’a malî destek sağlamış, hatta gayr-i meşru yollardan güçlenmesinin yolunu açmıştır.⁸⁶ 1984’te Afgan direnişinin daha etkili olması adına Pakistan kamplarında eğitilen mücahitler SSCB’ye karşı saldırı hareketlerine girişmişlerdir. Bir yandan Tacikistan ve Özbekistan’daki İslamcı radikal hareketlerin temelleri atılırken, diğer yandan ‘inşa edilen örgütler’ uluslararası ölçekte ‘uyuşturucu ticaretine’ bulaştırılmışlardır.

1988’de SSCB, Afganistan’dan çekilince Hikmetyar üzerinden yürütülen operasyonlara ihtiyaç kalmamış, 1990-1991 Körfez Krizi’nde Irak lideri Saddam Hüseyin’i destekleyen Hikmetyar tasfiye edilmiş, bu rolü Suudi Arabistan asıllı Usame bin Ladin üstlenmiştir. Bu şahıs Pakistan istihbarat servisinin himayesinde Tacikistan ve Özbekistan’daki radikal örgütleri desteklemiştir.⁸⁷ 1979’dan itibaren yaşanan olaylar ve gelişmeler küresel aktörlerin Orta Asya’nın İslâmî kimliğine bakışlarının dünya dengelerine göre değiştiğini göstermektedir. Nitekim dünyanın biçimlenmesinde rol oynayan fikrî ve siyasî etkenlere göre değişen bu tutum 1990 sonrası süreçte yeni bir boyut kazanmıştır. Rusya uzun süre baskı altında tuttuğu ve tanımladığı ülkelerle yeni bir ilişki geliştirmek için “Yakın Çevre Doktrini” üreterek Orta Asya’daki etkinliğini artırma çabasına girmiştir. Bağımsızlığına kavuşan ve kimliklerini

⁸³ Mohammed Reza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.261.

⁸⁴ Shirin Akiner “The Politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia”, **Religion, State and Society**, XXXI/2 (2003), s.100, 102.

⁸⁵ Çağrı Erhan, **a.g.m.**, s.18.

⁸⁶ Alfred McCoy, **Politics of Heroin: CIA Complicity in the Global Drug Trade, Afghanistan, Southeast Asia, Central America**, Chicago: Lawrance Hill Books, 1991, p.451, akt. Çağrı Erhan, **a.g.m.**, s.19.

⁸⁷ Çağrı Erhan, **a.g.m.**, s.19.

tanımlama noktasında İslâm'a atıf yapan Türk Cumhuriyetleri'ni *müttefik güçler* olarak görmüş, siyasî stratejik hamlelerini bunun üzerinden sürdürmek istemiştir.

1990 sonrası dünyada İslâm bölgesel, uluslararası, hatta küresel düzlemde önemli bir politik olgu olarak ortaya çıkmıştır. Bu küresel olgunun ayaklarından birisi olan Orta Asya⁸⁸ ülkelerinin bağımsızlıklarına kavuşmaları ve İslâm'ın çarpıcı bir şekilde yükselişi hem Moskova ve Pekin'i hem de Washington ve Brüksel'i rahatsız etmiştir. Önemli bir mesele olarak görülen İslâm'ın tanımlanıp öteki gösterilmesi için 'ürettikleri aşırı grupların tutumları gündeme taşınarak" etiketleme yolu seçilmiştir. Anılan başkentlerin *simgesel seçkinleri* her konuşmalarında 'moderate representatives of Islam",⁸⁹ yani İslâm'ın 'ılımlı / ayarlı temsilcilerine atıf yapmaya başlamışlardır. "Bu ortak söylemi keşfeden merkezî devletler" kendi jeo-politik duyarlıklarına uygun düşmeyen anlayışları öteki ilan etmişlerdir

11 Eylül 2001 hadisesinin ardından "Teröre Karşı Küresel Savaş" ilanı her güç merkezine kendi ötekisini tasfiye etme imkânı sunmuştur. İslâm'ın kaynaklarını lafızcı bir kalıpla yorumlayan ve İslâm'ı "iktidarı ele geçirmenin ve devlet inşa etmenin yolu"⁹⁰ olarak gören anlayışlar böyle bir tanımlamaya uygun bir zemin oluşturmuşlardır. Modern politik İslâm'ın bir türü olan İslâmcılık gerçek bir İslâm toplumu üretme adına devlet kurmayı politik eylemin birinci amacı olarak görür. Siyasî İslâmcılar, İslâm'ı sadece din olarak görmezler, hayatın bütün alanlarını kuşatan bir ideoloji olarak kabul ederler. Geleneksel İslâm fikrini modern toplumun her alanına kuşatıcı bir dille teşmil eden bu anlayışın her konuda modern

⁸⁸ 1990 sonrası dünya sisteminin önemli bir olgusu olarak İslâm'ın Orta Asya'daki konumu ve etkisi açısından şu iki makaleye bk. Mikhail Konarovsky, "Russia and Islam: Mutual Adjustment in the New World", **Russian- American Relations: Islamic and Turkic Dimensions in the Volg-Ural Basin** (ed. Hafeez Malik), New York: ST Martin's Press, 2000; p.113-132; Mahmud A. Gareyev, "Russia and Islamic Factor: Possible Sources of Military Conflict and Their Prevention", **Russian- American Relations: Islamic and Turkic Dimensions in the Volga-Ural Basin** (ed. Hafeez Malik), New York: ST Martin's Press, New York: 2000, ST Martin's Press; p.139-145.

⁸⁹ Vladimir Putin, **a.g.m.**, p.4; Cherly Benard, **Democratic İslam: Partners, Resources and Strategies**, Santa Monica: 2003; "Moderate Muslim Network" adı altında öretilen İslâm anlayışı ve kaynakları için bakınız: Nadim Macit, **Öteki Din: Üretenler ve Yönetenler**, Ankara: Berikan Yayınları, 2010.

⁹⁰ İslâm'ın lafızcı yorumu olarak adlandırılması uygun olan Vehhabilik ve bunun Soğuk Savaş döneminde ve sonrasında yayılma alanı dikkate alınırsa "İslâm'ın modern iktidar söylemine" uydurulmasının açtığı fikrî ve siyasî kriz üzerinde geçerli değerlendirmeler yapılabilir. Söylem itibarıyla aynı temaları paylaşan, fakat otoriter rejimlere karşı mücadele etme noktasında Batı dünyasıyla "ortak jeo-politik tutum geliştirmeyi keşfeden İhvan-ı Müslimîn Hareketi ve bu anlayışların Türkiye ve Türkistan'daki izdüşümleri 'epistemik çatlağın ve politik krizin" ürettiği kargaşayı anlamak açısından en çarpıcı örneklerdir. Bu konuda bakınız: A. Vehbi Ecer, **Tarihte ve Günümüzde İhvan'ül Müslimîn Örgütü**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000; Selin Çağlayan, **Müslüman Kardeşler'den Yeni Osmanlılara İslâmcılık**, Ankara: İmge Kitabevi, 2010; Martha Brill Olcott, "Roots Radical Islam in Central Asia", **Russian and Eurasian Program**, 77 (2007), CARNEGIE Endowment.

dünya tasavvurunu ifade eden terimlerle konuşması,⁹¹ İslâm'ı modern ideolojilerin çarpık ve şiddete içerikli temalarını içine taşımasına yol açmıştır. İktidarı ele geçirme ve devlet inşa etme amacına dayanan bütün İslâmî hareketlerin pratiğine bakılırsa son tahlilde baskıcı te-mayüllerden beslenen ideolojilerle birebir örtüşükleri görülür. Modern politik İslâmcılığın böyle bir içeriğe büründüğü bir gerçektir. Fakat Orta Asya Türklüğünün İslâm algısını bu dar çerçeveye indirmek aşırı ve amaçlı bir genellemenin ötesinde “haksız bir tanımlama” biçimidir.

Politik ve diplomatik tutumların ötesine düşen bir gerçek var ki bu değişen dünyanın bütün ara yüzleri karşısında varlığını korumaktadır. Bu gerçeği kısaca şöyle ifade edebiliriz: Orta Asya İslâm coğrafyasının ve kültürünün önemli ayaklarından birisidir. İslâm düşünce-sinin önemli kentlerine ve farklı yorumlarına ev sahipliği yapan bu coğrafyada,⁹² bağımsızlı-ğına ulaşan devletlerin İslâm'ı kimliği tanımlayan bir unsur olarak öne çıkarmaları gayet doğaldır. Bu durumu *genelleme yaparak* “dini aşırılık ve köktencilikle itham etmek ve aşağı-lamak”⁹³ tarihî ve içtimaî olgularla bağdaşmamaktadır. 20. yüzyılın başı itibariyle Batı'nın yayılma ve işgal politikalarına karşı geliştirilen siyasî tepki ve duruşta İslâm'ın önemli bir unsur olduğu tarihî bir gerçektir. İki yüzyılı aşan bir süre içinde İslâmî söylem, Batı sömür-gencilğine karşı geliştirilen siyasî itirazın bir aracı olmuştur. Özellikle Ortadoğu'da otoriter sistemlere karşı geliştirilen siyasî direnişlerin yapısını belirleyen temel unsur İslâm olmuş-tur. İslâmî söylemin ülkelere göre farklılık arz etmesi ve bazı ülkelerde aşırı ve köktenci politik bir dile dönüşmesi sömürgeci politikaların ara yüzleriyle doğrudan bağlantılıdır. Orta Asya söz konusu olunca bu tepki ‘daha anlaşılabilir bir vaziyet alış biçimi olarak’ karşımıza çıkmaktadır.

Orta Asya ülkelerinde uzun süre İslâm'ın baskı altında tutulması 1990 sonrası süreçte aşırı eğilimlere ilgiyi artırmıştır. Afganistan başta olmak üzere bazı ülkelerde faaliyet göste-ren İslâmî hareketlerden etkilendikleri açıktır. Bu etkileşim alanını bütünüyle aşırı ve kök-tenci olarak tanımlamak doğru değildir. Bununla birlikte ‘İslâm'ı siyasallaştıran-siyaseti din-selleştiren lafızcı dini akımlar ve bunların destekçisi olan devletlerin (Pakistan, Afganistan,

⁹¹ Olivier Roy, “Present Patterns of Islamism in Central Asia” **The Middle East's Relations With Asian and Russia** (ed. Tom Pierre Najem-Martin Hetherington), London: Roudledge, 2004, , p.62.

⁹² 19. Yüzyılın başından itibaren Türkistan'da İslâm üzerine faaliyet gösteren kurumlar ve İslâmî anlayışlar üzerine geniş bir değerlendirme için bakınız: Robert D. Crews, **For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia**, London: Harvard University Press, 2009, p.243-290.

⁹³ Olivier Roy, Orta Asya İslâm'ını iki ana çizgiye ayırarak tahlil etmektedir. **Birincisi**; Radikal / Kötenci İslâmî Hareketler: Gelenegin içinde kökleşmiş ideolojik ve sosyal arka planını İhvan-ı Müslimîn ve Cemaat-ı İslâm'ın oluşturduğu dini-politik söylemlerdir. **İkincisi**; içeriği bölge-sel ve yöresel etkilerle şekillenmiş, diğer bir deyişle milli kalıplara sokulmuş İslâmî akımlar-dır. Bakınız: O. Roy, **a.g.m.**, p.62. Tanımlama ve denetlemeye uygun ‘anlam ve algı çerçevesi’ üretmek büyük bir coğrafyanın İslâm algısını daraltan bir çerçeve sunmak meseleyi anlamak-tan daha çok “küresel politik yaptırımlara uygun bir tablo üretme” çabasına uygun düşmekte-dir.

Suudi Arabistan ve İran) kendi dini politik arka planlarını bu coğrafyaya taşımışlardır ve taşımaya devam etmektedirler. Tarih dışı söylemlerle uluslararası alanda varlık göstermek isteyen bu yapıların doğrudan *devlet erkini hedefleyen politikaları* gerilimin bir yönünü, İslâm'ı liberal kapitalist sistemin esaslarıyla uyumlu hale getirerek batı politikalarının ve stratejik hamlelerinin öncülüğünü yapan akımlarda diğer bir yönünü oluşturmaktadır. Türkiye'de yaygın olan bazı gruplar başta olmak üzere 1990 sonrası süreçte dil değiştiren İhvan-ı Müslim gibi dini akımlar bu kapsamda yer almaktadır.

Orta Asya'nın geleneksel dini kültürü ağırlıklı olarak Sufi ve İslâm'ın akılcı yorumu olarak adlandırdığımız Hanefi-Matûridî çizgisi oluşturur. Bu geleneğin üzeri örtüldüğü ve ilmi veçhesi çarpıtıldığı için bunların yerine 'manevi ve akli içeriği boşaltılmış' dini-politik söylemler ikame edilmiştir. Ayrıca Orta Asya ülkeleri 'İslâm'ı öğrenme ve anlamamanın mekânı olarak Arap ülkelerini görmüşlerdir. Bölgesel ve uluslararası etkileri sınırlı olmasına karşın gerek resmi gerek sivil dini söylemin "Neo-Selefilik" denilen akımların etkisinde olduğu bir gerçektir. Bu durum, Mısır, Pakistan ve Afganistan kökenli İslâm akımlarla buluşmalarını hızlandıran bir unsur olmuştur. Bununla birlikte Orta Asya ülkelerinde üretilen ve geliştirilen İslâmî akımlar, bir kalkışma hareketine öncülük edecek güçte değillerdir. Böyle gösterilmelerinin nedeni devletle onun varlık temeli olan toplum arasında gerilim çıkartmaya yöneliktir. Yeni bağımsızlığına ulaşan devletlerin bu konuda sürdürülebilir tutum geliştirmeleri zor gözükmektedir. "Uzun süre SSCB'nin bünyesinde her türlü baskı, sindirme ve kültürel kirlenmeye tabi tutulmuş Türk Cumhuriyetleri"⁹⁴ kendi tarihî ve kültürel kimliklerini yansıtan siyasî tutum geliştirmede zorluk çekmektedirler. Çünkü hedef toplumları kontrol altına almak isteyen "küresel aktörler yeni dönemde siyasî-stratejik hamlelerini *değerler diplomasisi* üzerinden sürdürmektedirler."⁹⁵ İslâm'ın küresel güç denkleminde etiketlenerek siyasî-stratejik bir unsur olarak kullanılması, Hıristiyan misyon hareketlerinin hedef toplumları dönüştürme faaliyetleri⁹⁶ bu coğrafyada din meselesini daha hassas hale getirmiştir.

Bağımsızlığına ulaşan Türk Cumhuriyetleri İslâm'ı milli kimliklerini tanımlamanın bir unsuru olarak gördükleri zeminde karşılarında 'radikal ve köktenci' etiketler altında terörün ve kaçakçılığın parçası olmuş dini-politik gruplar ve İslâm'ı tasfiye etmeyi misyonlarının parçası yapan "Tanrı'nın işçileriyle" karşı karşıya gelmişlerdir. Normal süreci dağıtan ve kültürel kimliği şaibeli hale getirmeyi amaçlayan bu durum Orta Asya ülkelerini içinden çıkılması zor bir sürecin içine çekmiştir. Bir taraftan merkezi devletlerin kendi çıkarlarına hizmet eden "İslâmî terörizm" tanımını, diğer taraftan *Tanrı krallığını kurma* adına faaliyet gösteren misyonların kültürel faaliyetleri Orta Asya'yı dönüştürmenin yöntemi hakkında ipucu

⁹⁴ 1917-1990 yılları arasında SSCB'nin İslâm'a bakışı ve izlediği politikalar için bakınız: Galina M. Yemelianova, **Russia and Islam: A Historical Survey**, New York: Palgrave, 2002, p.99-137; Azerbaycan örneği için bakınız: Svante E. Cornell, **The Politicization of Islam in Azerbaijan**, New York: The Central Asia- Caucasus Institute, 2006, p.20-21.

⁹⁵ Bk. Nadim Macit, **Uzun Savaş: Açılım mı Vassallık mı**, Ankara: Berikan Yayınları, 2010.

⁹⁶ Kırgızistan ve diğer ülkelerde sürdürülen misyon faaliyetleri için bakınız: Yeoman Barry, "Inside The Evangelical Christian Movement That Aims to Eliminate Islam", **Mother Kones**, Canada, 2002.

vermekte ve bu coğrafyanın giderek radikalleşmesinin sebebini ortaya koymaktadır. Yaşanan hadiselerin arkasında önemli sosyo-psikolojik nedenler olduğu halde Batı merkezli simgesel seçkinlerin (politikacı, bürokrat, akademisyen, gazeteci ve diplomat) sürekli olarak İslâm'ı ve Müslümanları terörün bir parçası olarak göstermeleri “denetleme ve yönlendirme” mantığının nasıl inşa edilip uygulandığını göstermek açısından dikkat çekicidir.

1990'lı yılların başından beri Orta Asya ülkelerinde dini ibadetlerin artması, İslâmî kurallara uyulması, dini eğitim kurumlarının açılması, eskiden müzeye çevrilmiş olan ibadet yerlerinin yeniden açılması, kutsal mekânlara ziyaretlerin başlaması, camilerin inşa edilmesi İslâm'a yönelişin en bariz işaretleridir.⁹⁷ Fakat tarihî ufkun etkinlik alanı dinin yükselişine eşlik edip, din, uluslararası siyasî stratejik hamlelerin parçası olunca Özbekistan başta olmak üzere anılan ülkelerdeki dini hareketler baskı altına alınmışlardır. “İlk aşamada bölge ülkelerinin liderleri ile küresel aktörler bu dini-politik hareketlere karşı ittifak etmiş ve etkinliklerini ortadan kaldırmışlardır.”⁹⁸ Fakat dünya sisteminin ideolojik karakterini oluşturan “yeni muhafazakârlık” ve Batı dünyası ile siyasî ittifak oluşturan iktidarların toplumu kontrol etme imkânları daralınca yeni bir dönem başlamış, bu kez “Orta Asya ülkelerinde politik ve ekonomik itiraz ve demokratik talepleri İslâm örtüsü altında”⁹⁹ siyasî iktidarların önüne taşıma yöntemi uygulanmaya konulmuştur.

Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde diktatörlere karşı geliştirilen muhalefetin “liberal temalarla biçimlenmiş dini-politik yapılardan ve bu fikrî-siyasî algıya mensup simgesel seçkinlerden oluşması yeni dönemin politik niteliğini somut olarak yansıtmaktadır. 1990 sonrası dünya “dine ve dini kurumlara karşı oluşturulan Aydınlanmacı tutuma” getirilen eleştiriye yaslandığı için din, siyasi-stratejik bir unsur olarak öne çıkmıştır. Günümüz dünyasında din yoluyla toplumların yeni bir biçim alacağı fikrinin öne çıkması boşuna değildir. Öne çıkan din; ihtiva ettiği itikâdî ve ahlakî derinlik açısından değil sosyo-politik sonuçları açısından önemli görülmektedir. Bu durumu fark eden ABD küresel hâkimiyetini “üç ilahi dini kontrol altına almakta” görmüş, gücünü yaygınlaştırmak ve meşrulaştırmak için dini bir araç olarak kullanma yolunu seçmiştir. Anılan tema üzerinden geliştirdiği diplomasiye kaynaklık eden “Dini Özgürlükler Bürosu” ve burada yer alan kişilerin Batı'nın diliyle kendi coğrafyalarını ve kültürlerini tanımlama biçimleri “değerler diplomasisi” üzerinden sürdürülen politik faaliyeti izleme fırsatı vermektedir.

Orta Asya ülkelerinde İslâm'ın üç yüzünden bahsedebiliriz: **Birinci yüzünü** tarihi ve kültürel bağlar oluşturur. Sovyet rejiminin din karşıtı tutumuna karşı ve geleneksel değerleri korumaya yönelik olarak İslâm'a ve onun sembollerine atıf yapmaya dayanır, daha ileri safhada geleneksel İslâm anlayışını temsil eder.¹⁰⁰ **İkinci yüzünü** ise küresel güç denkleminin oluşturduğu denge politikalarına bağlı olarak küresel aktörlerin ve yerel yöneticilerin öne

⁹⁷ S. Akiner, **a.g.m.**, s.101.

⁹⁸ Graham Fuller, **İslâmsız Dünya** (çev. Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayınları, 2010, s.180.

⁹⁹ Mohammed Reza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.285.

¹⁰⁰ M. Nazif Shahrani, “Islam and Political Culture of Scientific Atheism in Post-Soviet Central Asia: Future Predicaments” **The Politics of Religion in Russia and New States of Eurasia** (ed. M. Bourdequx), Armonk: M. E. Sharpe: 1995, p.285-286.

çıkardığı ya da öteki ilan ettiği dini-politik hareketler oluşturur. **Üçüncü yüzünü**; değişen dünya sistemi ve dinlerin yükselişine paralel olarak belli bir ölçüde devlet-toplum buluşmasını sağlayan kurumsal İslâm oluşturur. Nerdeyse Orta Asya devletlerinin tümü “İslâm’ı anlama ve dini hizmetleri belli esaslar çerçevesinde sürdürme amacına dayalı” olarak bilgi merkezli bir İslâm anlayışı geliştirme ve bunu kurumsallaştırma yönünde çaba sarf etmektedirler. Bu çabaların yetersiz ve eleştiriye açık tarafları olduğu bir gerçektir. Fakat 20 yıl içerisinde bu konuda atılan adımları, oluşturulan kurumları görmezlikten gelerek görünürlük derecesi yüksek radikal hareketleri sürekli olarak öne çıkarmanın hatalı bir tutum olduğu da ortadadır. Bu nedenle Orta Asya’da İslâm’ın yeri ve rolü üzerine bir değerlendirme yaparken veya iktidarlar ile dini-politik hareketler arasındaki mücadeleden bahsederken Orta Asya’da faaliyet gösteren hareketlerin dini-politik söylemlerinin dikkate alınması gerekir.

SSCB,1988’in başında açıklık politikası gereğince Hıristiyan ve Yahudilere ibadet özgürlüğü tanırken, aynı hakkı Müslümanlara vermemiştir. Bu kararın ve uygulamanın ardından “başta Özbekistan olmak üzere tüm Orta Asya’da protestolar başlamış ve bu durum İslâmî kesimde çeşitli örgütlenmelerin oluşmasına yol açmıştı. Bu çerçevede Özbekistan’da Özbekistan İslâmî Hareketi (ÖİH), Kazakistan’da Alaş Partisi (AP) Tacikistan’da İslâmî Diriliş Partisi (IDP) gibi çok sayıda örgüt SSCB’nin resmen sona erdiği Aralık 1991’den yıllar önce kurulmuştu.”¹⁰¹ SSCB’nin çöküşünün ardından bu coğrafyaya taşınan siyasî İslâm’ın ana kalıpları söz faaliyet gösteren grupları daha da radikalleştirmiştir. Orta Asya ülkelerinde yayılan İslâmî kalıpları şu şekilde sıralayabiliriz: (a) Pakistan ve Afganistan merkezli Cemaat-i İslâm, (b) Daha çok el-Kaide liderlerinin öncülük ettiği Afgan kaynaklı Hizb-i İslâm ve Cemaat-i İslâm, (c) Suudi merkezli olarak üretilen ve bütün Orta Asya ülkelerinde faaliyet gösteren Vehhabilik, (d) Mısır merkezli faaliyet gösteren ve bütün İslâm coğrafyasında ‘epistemik ve politik ağ kurmuş’ olan İhvan’ül Müslimîn (Müslüman Kardeşler) örgütü.¹⁰² Nitekim Tacik-Özbek kaynaklı olarak 1990 Haziran’da temelleri atılan İslâmî Yenilenme Partisi (İYP) ve bunun 1990 Ekim’inde Hizb-i Nezhat-ı İslâmî adıyla faaliyete geçen Tacik şubesi anılan etkilerin ürünüdür. Bu hareketin içinde 80’li yılların sonu 90’lı yılların başında Damla Hindustânî adıyla bilinen Muhammed Can Hacı Molla Rüstemov’un (1892-1989) geliştirdiği Neo-Selefiyye anlayışını benimseyen aktörlerin yer aldığı¹⁰³ bilinmektedir. Bu etki ağının ‘sosyo-politik nedenleri’ üzerinde ayrıca durulması gerekmektedir. Din karşıtı ideolojinin ağır baskısının ardından Batı merkezli ülkelerin yayılmacı politikaları ve işgalleriyle karşılaşan insanların İslâm’ı radikal bir dille okumaları doğaldır. “Değerler diplomasisi” üzerinden sürdürülen yeni politik söylemin arka planında yer alan aktörlerin “dolaylı tutumlarına” eşlik eden faaliyetleri söz konusu radikal dili keskinleştirmiştir.

¹⁰¹ Atay Akdevelioğlu “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası”, **Küresel Politika Orta Asya** (der. Mustafa Aydın), Ankara: Nobel Yayınları, 2005, s.158.

¹⁰² Bakınız: O. Roy, **a.g.m.**, 67-69.

¹⁰³ Mohammed Reza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.268; Orta Asya ülkelerinde aşırı ve köktenci hareketlerin Suudi Arabistan, Pakistan, Afganistan gibi ülkelerde neo-selefi akımın farklı sürümleri olan İhvanü’l Müslimîn ve Cemaat-ı İslam gibi akımlarla irtibatlı olduğu üzerine yapılan bir değerlendirme için bakınız: Olivier Roy, **a.g.m.**, p.62-67.

Bağımsızlığına kavuşan Orta Asya ülkelerinin kimlik oluşturma sürecinde İslâm'a atıf yapma ihtiyacını hissetmeleri ve hatta İslâm'a atıf yapmayı bağımsızlığın bir göstereni olarak sunmaları tepki merkezli İslâmî temaların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Tacikistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan'da giderek yaygınlaşan bu hareket farklı üslup ve temalar eşliğinde İslâm Devleti kurma çağrısına dönüşmüştür. İdeolojik alanda İslâmî Yenilenme Partisi'nin Pakistan kökenli Cemaat-i İslâmî'ye yakın olması ve Mevdudî'nin başkaldırı temalarını kullanması iç ve dış tepkilerin oluşmasına yol açmıştır. Buna ek olarak Bir taraftan yönetici kadronun, siyasî düzeni ve uygulamaları meşrulaştırmak için dine atıf yapmaları ve bazı ibadetleri yerine getirmeleri, diğer taraftan küresel otoritenin yeni seçenek oluşturma politikasına bağlı olarak "aşırı olarak tanımladığı İslâmî eğilimleri tasfiye etme politikası"¹⁰⁴ dini-politik kutuplaşmayı beraberinde getirmiştir. Öteki ilan edilen ve tanımlanan dini-politik grupların tasfiyesi Orta Asya ülkelerinde karşılık bulmuştur. İslâmcı akımları ve tutumları tasfiye etme politikasına bağlı olarak üretilen siyasî dil; küresel aktörlerin tanımlarına uygun düşen siyasî pratiğe eşlik etmiştir.¹⁰⁵ Nitekim siyasî liderler, İslâmî köktencilige karşı mücadele eden bir siyasî bakışla kendilerini tanımlamışlar ve resmi İslâm anlayışı oluşturmaya başlamışlardır.

İslâmî hareketin en yoğun olduğu Özbekistan'da İslâmî Hareket Partisi (ÖİH) el-Kaide ile yakın bir ilişki içinde bulunmuştur. Tacikistan topraklarını Özbekistan'a yönelik silahlı saldırıların bir üsse çevirmesi, zaman zaman Özbekistan'ın sınırlarını aşarak eylemlerini Kırgızistan'a taşıması geniş bir tepkinin oluşmasına yol açmıştır. Afganistan'a yapılan müdahale sırasında bu örgütün kampları yok edilmiş ve örgütün lideri Cuma Namanganî muhtemelen bu çatışmalarda öldürülmüştür. El-Kaide ve Taliban bağlantısı olduğu gerekçesiyle Özbekistan İslâmî Hareketi 1993'te kapatılmıştır. Fergane vadisinde 1992-1995 arasında etkin olan ve Ata Vali Han Turan Camii etrafında toplanmış Tevbe ve İslâm Askerleri gibi bazı yerel İslâmî gruplar da dağıtılmıştır.¹⁰⁶ Bu grup Adalet ve onun Vahhabî olarak adlandırıldığı iki fırkaya bölünmüştür. Adalet grubu 1992'de kapatılmış Vahhabî kesim ise Tahir Yoldaşev'in yönetiminde varlığını sürdürmüş ve ardından *Hizbu't Tahrir el-İslâmî*'ye katılmıştır.¹⁰⁷ Silahlı eyleme başvurmayan İslâmî Kurtuluş Partisi / Hizbu't Tahrir el-İslâmî daha barışçı bir görünüm sergilemesine karşın el-Kaide örgütünün söylemini benimsediği söylenebilir.

¹⁰⁴ Bk. Martha Brill Olcott, **a.g.m.**

¹⁰⁵ Bk. Rogers D. Kangas, "The Three Faces of Islam in Özbekistan", **Transition**, I/24 (1995), p.17-21; Ian Greig, "Central Asia and Militant Islam", **Soviet Analyst**, XX/21 (1991), p.8; S. Akiner, **a.g.m.**, p.106, 108.

¹⁰⁶ S. Wilson "The Rise of Islamic Militancy In Central Asia: Causes and Consequenus", **CSIS Briefing Notes on Islam, Society and Politics**, I (2001), p.11.

¹⁰⁷ Aşirbek Muminov, "Traditional and Modern Religious-Theological Schools in Central Asia", **Political Islam and Conflicts in Russia and Central Asia** (ed. Lena Jensen and Murad Esenov), Stockholm: Utrikespolitiska Institutet, 1999, p.101-111, akt. Mohammed Reza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.274; O. Roy, **a.g.m.**, p.68.

Dinin bölgesel ve uluslararası rolü konusunda Azerbaycan'ın durumu biraz daha özeldir. Çünkü Azerbaycan'ın merkezi ve güneyi Şii'dir. Kuzeyi Sünni'dir. Bütün olarak bakıldığında halkın % 65-70'i Şii, % 30-35'i Sünni'dir. Geleneksel değerlere dönüş bağlamında İslâm, Azerbaycan'da yükselen bir değerdir. Birçok İslâm ülkesi resmî ve sivil alanda burada İslâmî faaliyetlerini sürdürmesine karşın İran'ın bu ülkeye yönelik daha sistematik bir program uyguladığı bir gerçektir. Azerbaycan İslâm Partisi, Ceyşullah ve Hizbullah gibi İran bağlantılı grupların açık faaliyetleri söz konusudur.¹⁰⁸ Ortadoğu Arap ülkeleri, özellikle Kuveyt ve Suudi kaynaklı Selefi/Vahhabî gruplar merkezde olduğu kadar Kuzey Azerbaycan'da, yani Sünni bölgelerde etkindirler. Sözelimi Bakü'de Lezgi Camii ve Ebu Bekr Camii gibi yerlerde Selefi ve Vahhabî olarak bilinen aktivistler bulunmaktadır.¹⁰⁹ Belirtilen grupların aşırı uçları ve yabancı kaynaklı bazı grupların faaliyetleri Azerbaycan devleti tarafından kontrol altında tutulmaktadır.

Azerbaycan'da faaliyet gösteren İslâmî grupları ve güçleri, selefi söylemin belirleyici olduğu Ebu Bekir Camii, Ilgar İbrahimov'un uzun süreden beri sürdürdüğü ve resmî niteliği olmayan Şii hareketi / Cuma Camii topluluğu, İran tarafından finans edildiği ileri sürülen, fakat etkinliği sınırlı olan Azerbaycan İslâmî Partisi, Selefi grubun aşırı ve saldırgan sürümünü temsil eden Ceyşullah ve benzeri yapılar oluşturmaktadır.¹¹⁰ Bunun yanında bizzat devletin kurduğu resmi kurumlar ve geleneksel dini tutumları "itikadî-manevi" çerçevede sürdüren ve İslâm'ı bir devletin ideolojik arka planı olarak sunmayan gruplar bulunmaktadır.

İlerleyen süreçte bu dini-politik hareketlerin batı değerlerine dayalı küreselleşmeye karşı vaziyet alışları Batı'yı rahatsız etmiştir. Bu nedenle batılı aktörler, uygulanan baskı politikalarına ve tasfiye hareketleri karşısında sessiz kalmıştır. Bunun nedeni İslâmî grupların iktidarı elde etmelerinden çekinmesi değildir. ABD Orta Asya ülkelerinin tümünde radikal hareketleri tasfiye etme girişiminin sürdürülmesini istemiştir. Çünkü geliştirdiği yeni model "İslâm'ın liberal şartlara uydurulması" esasına dayanmaktadır. Anılan hareketlerin tümünün 'liberal-kapitalist sistemin esaslarıyla buluşan bir İslâm anlayışına taşınmalarını istemektedir. Sessiz kalma ve baskıları görmezlikten gelme, ABD'nin geliştirdiği "Demokrasi Kuşağı Oluşturma Planı" ile doğrudan bağlantılıdır. Nitekim 11 Eylül 2001 olayının ardından ABD'nin geliştirdiği "önleyici savaş" projesi çerçevesinde radikal eğilimleri tasfiye etme hareketi ilan edilmiş ve 'mevcut seçeneklerden yeni ortaklar bulunarak" projeyi uygulama aşamasına geçmiştir.

Demokrasi kuşağı oluşturma projesinin Ortadoğu ayağının fiili hale dönüşmesinin ardından bu kez, dini grupların kalkışma hareketine tevessül etmelerini engellemek için İslâm baskı altına alınmaktadır. İslâm'ın kaynaklarını bilgiye dayalı olarak ele alan ve ürettiği bilgiyi kurumsallaştıran bir anlayış geliştirilmediği müddetçe söz konusu grupların etkinliğini ve politik arka planlarını engellemek mümkün değildir. Baskı 'dini yapıların ve simgesel

¹⁰⁸ Svante E. Cornell, **a.g.e.**, p.23, 42-43.

¹⁰⁹ Svante E. Cornell, **a.g.e.**, p.47.

¹¹⁰ Bk. Svante E. Cornell, **a.g.e.**, p.54-61.

seçkinlerin” belki geri çekilmesini sağlar, fakat onların faaliyetlerini ortadan kaldıramaz. İletişim ağlarının zaman-mekânı kuşatan niteliği baskının dilini esnetmiş, kuşatma faaliyetini sınırlandırmıştır. Bilinmesi gerekir ki söz konusu geri çekilme ne “öznelerin ya da simgesel seçkinlerin” taleplerinden vazgeçtiklerini gösterir ne de bu coğrafyada “İslâm etkinliğini yitiriyor” şeklindeki naif görüşü destekler.

İslâm bu coğrafyada tarihî ve kültürel temellere sahiptir. Bu nedenle ağırlığını hissettiren bir dini-politik seçenek olarak her zaman var olacaktır. Dinin uluslararası alanda siyasî, stratejik ve diplomatik nitelik kazandığı şu süreçte ‘dini-politik hareketlerin etkinliğinin daralması’ gerçekçi bir yaklaşım değildir. “Kırgızistan ve Türkmenistan’da Politik İslâm” başlığı altında Shahram Akbarzadeh İslâm’ın ‘iyi’ ve ‘kötü’, ya da ‘ılımlı ve radikal / köktenci sürümleri’ ve resmi İslâm üzerine yaptığı ayrıntılı değerlendirme İslâmî algının boyutunu göstermektedir. Akbarzadeh anılan ülkelerde İslâm’ın politik eylemin kılavuzu ve bir hayat biçimi olarak algılandığını ve bu algının giderek yükseldiğini belirtmektedir. Söz konusu çerçevede önemli bir tespit yapmaktadır: “Dini-politik söylemin özneleri şu an denetim altındadırlar. Fakat İslâmî söylem, günün birinde onlara mevcut siyasî uygulamaları eleştirecek bir güç verecektir.”¹¹¹

1990’dan sonraki süreçte Orta Asya ülkelerinde İslâm’ın görüntüsü iki ana çizgi üzerine oturmaktadır. **Birincisi:** İktidarların geliştirdikleri resmi İslâmî yorumdur. Bu yorum mevcut politik pratikleri meşrulaştırma adına İslâm’ın içeriğini denetim altına alma yönünde seyretmektedir. **İkincisi:** İslâm’ı politik eylemin ve itirazın bir aracı kılan ve politik pratiklere karşı geliştirilen tepkinin ve şiddetin aracı olarak kullanılan eğilimlerdir. İç ve dış merkezli siyasî ittifakın ağır baskıları karşısında parçalanan bu dini gruplar ya sıra dışı kalmışlar (Tekfir ve benzeri köktenci gruplar) ya da 1997’den itibaren ılımlı bir tavır içine girmişlerdir. İYP yöneticisi Abdullah Nuri el-Kaide ve Taliban gibi örgütlerle görüşmediğini ve bağlantısı olmadığını kanıtlamak için sürekli olarak kendini izah etme durumunda kalmış ve Duşanbe’de Amerika yetkilileriyle görüşmek zorunda bırakılmıştır.¹¹² “Aşırı ve köktenci” tanımlamaları üzerinden oluşturulan baskılar geri çekilmeyi beraberinde getirmiş olsa da bu yöntemin muhalif hareketleri beslediği bilinen bir gerçektir. Çünkü baskılar, dini-politik hareketlere mevcudiyetlerini koruma ve politik dayanak aramalarına kapı açmaktadır. Bu noktada yapılması gereken bilgiye dayalı bir anlayışı geliştirmek ve bunun, demokratik esaslara dayalı olarak kurumsallaşmasını sağlamaktır.

ABD’nin 1990’larda geliştirdiği ve 2001’den itibaren uygulamaya koyduğu demokrasi projesinin yeni seçenekleri ve ortakları farklıdır. Ortadoğu ve Orta Asya ülkelerinde diktatörleri tasfiye etme ve yeni iktidar tipleriyle toplumu kontrol etme politikasını uygulamaya koyduğu açıktır. Bu nedenle yıllardır ittifak ettiği ve koruduğu diktatörleri öteki ilan etmiş ve bunların tasfiyesini “bahar mevsimine geçiş” olarak adlandırmıştır. Bu gelişme, bir başka deyişle Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde siyasî iktidarlara karşı geliştirilen isyan hareketi ve arkasından yaşanan olaylar Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Azerbaycan

¹¹¹ Bk. Shahram Akbarzade, “Political Islam in Kyrgyzstan and Turkmenistan”, **Central Asian Survey**, XX/4 (December 2001).

¹¹² Mohammed Reza Djalili-Thierry Kellner, **a.g.e.**, s.270.

liderlerini kaygılandırmıştır. Çünkü bu devletler demokrasi kuşağı oluşturma projesine gerekçe yapılan esaslar açısından *tanımlanmaya* son derece açık ülkelerdir. Bu durumun farkında olan siyasî iktidarlar sosyal iletişim ağlarını yakından takip etme ve bu çerçevedeki faaliyetleri denetlemeye yönelik tutum geliştirmektedirler. Özbekistan'ın mobil operatörleri tamamen kontrolü altına alması ve bazı abonelerin şüpheli görüşmeleriyle ilgili bilgi veremeyen şirketleri cezalandırması bir Türkistan Baharı korkusunun eseridir. Orta Asya'nın demokrasi adası olarak tanımlanan Kırgızistan'da yönetimin 170 camiye resmi ruhsata sahip olmadıkları gerekçesiyle kapatması duyulan endişenin boyutu hakkında fikir vermektedir.

Mübarek rejiminin elveda demesinin hemen ardından Amerika'da yayınlanan Time dergisi, "Tehlikedeki On Diktatör" başlığıyla duyurduğu haberde, yakında alaşağı edilme ihtimali bulunan on devlet liderinin adlarının bulunduğu listeyi yayınladı. Özbekistan başkanı İslam Kerimov ve diğerlerinin Arap dünyasındaki olaylardan hemen sonra harekete geçerek ülkelerinde dini özgürlüklerin kısıtlanması için çeşitli önlem almaları dikkat çekicidir. Dini özgürlüklerin kalesi olmakla övünen Kazakistan, din üzerindeki egemenliğini perçinleyen uygulamalara imza atmaya başlamıştır. Söz konusu siyasetin uygulanmaya başlanmasının en önemli nedeninin 2011 yılında meydana gelen terörist saldırılar zinciri olduğu belirtilmektedir. Hassas dengeler üzerine kurulan Kazakistan'da geçtiğimiz yılın baharında işlerin çığırından çıkması dikkatle izlenmesi gereken bir konudur. Ülkenin hiç görülmemiş saldırı ve şiddet dalgasına maruz kalması anılan potansiyelin varlığına işaret etmektedir.

"Dini özgürlükler" başlığı altında ABD'nin yapmış olduğu telkinler ve talepler "dini-siyasî nitelikli" muhalif söylemi beslemeye yöneliktir. Nitekim ABD Dışişleri Bakanı H. Clinton Orta Asya ülkelerine yaptığı ziyaret esnasında "dini özgürlükleri bastırmanın" sorunlu olduğunu dile getirerek şu tespiti yapmıştır: "Güvenlik sorunu olan bu ülkelerde dini baskı altına almak ağır sorunlara yol açar. Böyle bir durum, Batılı ülkeleri ve ABD'yi rahatsız eder." Demek ki demokrasi kuşağı oluşturma planı altında Orta Asya ülkelerine yönelik olarak üretilen söylem; şimdilik durumu izah etmeye yöneliktir. Fiili bir durum söz konusu değildir. Çünkü bütün olup bitenlere rağmen Kazakistan, halen istikrar sahibi bir devlettir. Kırgızistan ve Özbekistan gibi ülkelerin birçok bölgesinde İslamcı siyaseti savunan insanların oranı %50-60'ı bulmaktadır. Yapılan tanım ve ölçüler açısından Kazakistan'ın durumu farklıdır. Gerek siyasî ve entelektüel elit gerekse halkın ezici bir çoğunluğu burada laik gelişme modelini benimsemektedir. Bu ülkenin bir "istikrar adası" özelliğini kaybetmesi, açık bir tehlikenin işareti olarak okunabilir. Nüfusun yüzde yetmişini Müslümanların oluşturduğu Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan gibi ülkelerde yaşanan gerilimler ve çatışmalar "zihin denetim" tekniklerinin uygulamaya koyulduğunu gösteren verilerdir.

Kırgızistan ve Özbekistan'ın ortak sınırlarının bulunduğu Fergana vadisi "özel bir durum" arz etmektedir. Her şeyden önce bu bölge yoğun bir nüfus yapısına sahiptir. Belirtilen coğrafya, İslam Devleti kurmak isteyen İslami hareketlerin yoğun olarak bulunduğu ve faaliyet gösterdiği bir yerdir. Hükümetler tarafından ihmal edilen bir bölgenin / Fergana vadinin sakinlerinin çoğu dini olarak muhafazakârdır. Bu noktada diyebiliriz ki Orta Asya'da meydana gelen olaylar, bölgenin giderek daha fazla ateş çukuruna yaklaştığını göstermektedir. Bu durum gösteriyor ki iç istikrarın bozulduğu veya ciddi bir ekonomik krizin yaşandığı

bir durumda izlenen politikalar ve toplumsal arızalar “büyük bir halk ayaklanmasını” tetikleyebilir. Politik itirazlar ve tepkiler İslâmî örtünün altında harekete geçirilebilir.

Bağımsızlığını elde eden Türk Cumhuriyetlerini İslâmî tebliğin alanı gören ve her devletin kendi tarihî ve siyasî tutumuyla özdeşleşmiş İslâm anlayışını söz konusu coğrafyaya taşıma eğilimi dini anlamda kaotik bir durumun üretilmesine neden olmuştur. Bunların içerisinde Türkiye merkezli dini-politik cemaatler ve tarikatlar, Suudi merkezli Vehhabilik, İran merkezli İmamiye ve farklı özelliklere, yeteneklere ve yöntemlere sahip Hizbu't Tahrir hareketi yer almaktadır.¹¹³ Uluslar arası boyuta sahip bu hareketleri kontrol altına alma ve faaliyetlerini sınırlamak için 21. yüzyılın başından itibaren politik tutum geliştirilmiştir. Özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkelerinde İslâmî karakterli örgütlerin başkaldırı hareketlerine öncülük etmeleri baskıcı tutumlara yeni bir ivme kazandırmıştır. İslâmî hareketleri baskı altına alma, önde gelen temsilcilerini tutuklama ve açtıkları eğitim kurumlarını kapatma girişimleri her gün politik gündeme yansımaktadır. Fakat belirtmemiz gerekir ki İslâm'ın üçüncü yüzü değişen dünya düzeninin yeni araçları açısından uluslararası boyutudur. Daha önce İslâm'ın radikal ve köktenci sürümlerini besleyerek uluslararası düzlemde istihdam eden güçlerin aynı potansiyeli “ılımlı ağa” taşıyarak başkaldırı hareketini düzenlemesi mümkündür.

Uluslararası boyut kazanan ve jeo-politik düzenlemenin bir parçası olarak görülen bu hareketleri baskı altına almak zor gözükmektedir. Dine olan ilginin politik, ekonomik ve sosyal sonuçlarla bağlantılı olması “post-modern savaş ve işgallerin dini nitelikli” tutumlara eşlik edeceğini gösterir. Dine ve kutsala bürünen dünya sistemi, iki yönlü dile sahiptir.¹¹⁴ **Birincisi**; küresel ve bölgesel güçlerin tanımladığı ve dışladığı dini tutumlardır. **İkincisi** ise demokrasi kuşağı oluşturma modelinin esaslarıyla buluşan dinî ve siyasî hareketlerdir. Her iki açıdan da Orta Asya ülkeleri özel bir duruma sahiptir. Orta Asya ülkelerinin tümünde, özellikle Özbekistan'da tanımlanan ve öteki ilan edilen İslâmî hareketler baskı altına alınmasına karşın¹¹⁵ varlıklarını sürdürmektedirler. Her ne kadar “tanımlanan ve terörist olarak ilan edilen dinî-siyasî hareketlerin” etki alanı sınırlandırılmış olsa da liberal-kapitalist sistemin temalarıyla izdivaca giren İslâmî akımların kontrol altına alınması ve tasfiye edilmesi durumu çözüme kavuşturma yönünde gerçekçi bir yaklaşım değildir.

İslâmcı örgütlerin ülkelerin istikrarını bozmak isteyen tehlikeli unsurlar görmek ve tutuklamak çözüm değildir. Batılı güçler daha önce öteki olarak görüp ve tanımladıkları bu gruplar üzerindeki baskılara sessiz kalmışlardır. Fakat geldiğimiz noktada “otoriter rejimler,

¹¹³ Bu konuda önemli bir kaynak oluşmuştur. Bunlardan birkaçı şöyledir: Ahmed Rashid, “Confrontation Brews Among Islamic Militants in Central Asia: Central Asia Caucasus”, **The Analyst**, Biweekly Briefing (22 Kasım 2000); “The Fires of Faith in Central Asia: Islamic Movement in Central Asia”, **World Policy Journal**, XVIII/1 (2001); Igor Rotar, “The Hizbut Tahrir Party in Central Asia: A Fault Line”, **Jamestown Foundation**, VII/4 (2001).

¹¹⁴ Georges Corm, **21. Yüzyılda Din Sorunu** (çev. Şule Sönmez), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s.19.

¹¹⁵ Bk. Aleksei Malashenko “Islam and Politics in Central Asia”, **Jamestown Foundation**, II/3 (1996).

yolsuzluk, yoksulluk” başlığı altında tanımlanan ve değiştirilmek istenen iktidarların antitezi olarak görmektedirler. İslâmî grupların, Arap Baharı’nın Orta Asya’daki sürümü için yeni bir seçenek olarak görülmesi durumu hassas hale getirebilir. “Küresel güçler tarafından yeni seçenek ve ortaklar olarak görülen dini-politik hareketlerin” yaşanan süreci İttihad-ı İslâm’ı gerçekleştirmenin başlangıcı olarak ilan etmeleri dikkat çekicidir. Bölgesel ve uluslararası düzlemde etkin olan dini-politik hareketler Arap Baharı ve bunun Orta Asya ülkelerine yansıma ihtimalini yazılı basında şu şekilde yorumlamaktadırlar: 20. yüzyılın başında kuşatılan İslâm coğrafyası farklı aşamalardan geçerek otoriter sistemleri tasfiye etme aşamasına gelmiştir. Bu süreç “zulmetten nura/karanlıktan aydınlığa geçişin başlangıcı” olarak görülmelidir. Ortadoğu ve Orta Asya’da otoriter sistemler ortadan kalkacak ve İttihad-ı İslâm tahakkuk edecektir.

İlimli İslâm’ın temsilcisi olduklarını söyleyen bazı dini-politik hareketler Türkiye’nin Batı dünyası ile birlikte hareket etmesi gerektiğini şu şekilde açıklamaktadırlar: Bu sürecin ardından “bütün dünyadaki Müslümanlar hürriyet, adalet ve fazilet zemininde kucaklaşıp ortak düşman dinsizlik ve ahlaksızlığa karşı Hıristiyanlarla ittifak edeceklerdir.” Yazılı basında dile getirilen bu görüşler anılan projede yeni seçenek olarak görülen dini-politik hareketlerin “demokrasi kuşağı oluşturma projesinin aktörleri” olduğunu göstermektedir. Belirtilen projenin içinde yer alan ülkelerin Orta Asya ülkelerinde istihdam ettikleri dini-politik hareketlerin Orta Asya baharına öncülük yapmaları muhtemeldir. Anılan siyasî-stratejik kuramla örtüşen İslâmcı algı belirtilen ittifakın gerekçesini şöyle açıklamaktadır: “Eskiden Hıristiyan devletler, bu İttihad-ı İslâm’a taraftar değildiler. Fakat şimdi dinsizlik ve anarşistlik çıktığı için hem Amerika hem de Avrupa devletleri Kur’ân’a ve İttihad-ı İslâm’a taraftar olmaya mecburdurlar. Şimdi menfaat ve siyasetleri buna muhtaçtır.” Bu ifadeler ülkemizde yaygın dinî ve siyasî dilin Arap Baharı üzerinde yoğunlaşmasının gerekçesini de ortaya koymaktadır.

Siyasî iktidarların izledikleri baskı politikaları, yolsuzluklar ve yanlış uygulamalar İslâmî akımları güçlendirmektedir. Müslüman çoğunluğun yaşadığı bölgelerde ekonomik zorluklar altında yaşayan halkların her geçen gün çok daha fazla dini-siyasi akımların etkisine girdiği bir gerçektir. Özellikle Afganistan’da Taliban’ın etkin olduğu bölgelerdeki eğitim kamplarına giden gençlerin, yıllar sonra ülkelerine dönerek yeni bir hareketin öncüsü olmaları yeni bir duruma ve insan tipine işaret etmektedir. En basit dini özgürlüklerin yok edilmesi ve siyasi partilerin giderek etkilerini yitirmesi, yaşanan hayal kırıklığı aşırı eğilimlere ilgiyi artırmaktadır. Bu noktada karşımıza çıkan mesele şudur: Mevcut liderlerin temel hak ve özgürlükler konusunda adım atmaları zorunludur. İnsanları kontrol etmenin yolunu şiddette görmek hiçbir sorunu çözmez. Tarihî ufuk ve değişen dünya-dil sitemi aşırı dini hareketleri batılı ülkelere şikâyet ederek iktidarını sürdürme dönemini kapatmıştır.

Sonuç

1. Demokrasi kuşağı oluşturma projesi, dengeleme ve cepheleşme sistemi olarak adlandırılan Soğuk Savaş’ın ardından geliştirilen jeo-politik düzenleme modelidir. Büyük Pat-

lama adı altında geliştirilen bu model, 11 Eylül 2001 saldırısının ardından uygulanmaya konulmuştur.

2. Bu planın ilk aşaması 2003 ABD-İrak savaşıyla başlatılmıştır. Ortadoğu ülkelerini yeniden şekillendirme adı altında yapılan müdahalelerle devam etmektedir.

3. Orta Asya ülkeleri demokrasi kuşağı oluşturma projesi içinde yer almaktadır. Fakat “küresel güç denklemi” içinde bu ülkelere müdahale etmenin imkânı tartışmaya açıktır.

4. Batı sermayenin tek merkezi olmaktan çıkmakta ve yeni sermaye merkezleri kendilerini göstermektedirler. Batı dışı ülkelerin yükselişi ve buna paralel olarak Avrupa’da başlayan ekonomik sarsıntı müdahalenin hızını artırmaktadır. Eğer batı dünyası, bu değişim sürecini lehine çevirmek için yükselen ülkelere karşı yeni insan ve iktidar tipiyle cevap veremezse ekonomik krizi engelleyemez. Bu nedenle coğrafyanın tarihî ve kültürel algısına uygun bir söylem üretmek yeni bir tanzim politikasını işletmektedir. Tunus’tan Suriye’ye uzanan ve her an İran’a sıçraması muhtemel kalkışma hareketi post-modern işgalin bir kaldıracı olarak işlev görmektedir.

5. “Demokratikleştirme” adı altında sürdürülen tanzim politikaları Ortadoğu ülkelerinde netleşir ve bu müdahale ABD lehine sonuçlanırsa projenin ikinci halkası devreye sokulacaktır. Orta Asya ülkeleri ikinci halkanın içinde yer almaktadır.

6. En geniş anlamıyla Batılı ülkelerin Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine müdahale etme ihtimali yüksektir. Orta Asya ülkeleri “siyasî ve iktisadî denklemin” sınırını teşkil eden bir coğrafyada yer almaktadır. Bağımsızlıklarını yeni kazanmış olmaları ve küresel sistemin dolaylı tutumlarına açık olmalarına karşın “güç denklemini belirleyen sınırda yer almaları” durumu hassaslaştırmaktadır. Bununla birlikte söz konusu ülkelerin “risk coğrafyası” içinde yer almaları müdahale imkânını sınırlandıran bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Anılan bölgede öteden beri Rus ve Çin etkisinin varlığı bilinen bir gerçektir.

7. Batılı ülkelerin Orta Asya’da nüfuz arttırma girişimleri Avrasya coğrafyası açısından büyük bir kırılmaya yol açabilir. İsyânların Orta Asya’ya sıçrama riski bulunmasına karşın böyle bir sürecin “yeni bir dünya savaşına yol açma ihtimali yüksektir.”

8. Bu süreçte Türkiye’nin model ülke olarak takdimi ‘olgunun kendisine ait anlamını’ değil, kullanımını esas alan siyasî-stratejik bir hamlenin bir ürünü olarak görmek gerekir. Diğer bir deyişle bu sunum, operasyoneldir. Çünkü “demokrasi kuşağı oluşturma projesi” başlığı altına üretilen kavramlar, tanımlar ve modeller post-modern emperyalizmin ara yüzleridir. Demokrasiye ve Türkiye’ye yapılan atıf, anılan coğrafyanın özgürlüğü için değil, jeopolitik düzenlemeyi şartlara uygun olarak gerçekleştirmeye yöneliktir.

9. Türkiye, Ortadoğu ülkelerine müdahalenin yolunu açarak tarihi batının diliyle okumuştur. Bu dil Türkiye’yi hem bölgesinde hem de küresel güç denkleminde sıkıntıya sokabilir. Suriye olayları ve ardındaki gelişmeler üzerine yapılan yorumlar ve diplomatik tutumlar Türkiye’nin aşırı tepkisine eşlik eden diplomatik dili açığa çıkartmıştır.

10. Eğer Batı dünyası Ortadoğu’nun sınırlarından geri dönerse bu tarih çok kutuplu dünya sisteminin başlangıç tarihi olacaktır. ABD ve AB önemli güç blokları olarak devam

edecekler, fakat politik ve ekonomik yaptırımların tek merkezi olmaktan çıkacaklardır. Bunun netleşmesi için biraz daha zamana ihtiyacımız var.

KAYNAKÇA

- Abdul Ruff, "Hidden CIA Projects: Mideast Uprising for Libyan Oil Resources NATO-UNSC Must and Illegal War Against Arabs", **Center for International Affairs**.
- AKBARZADE Shahram, "Political Islam in Kyrgyzstan and Turkmenistan", **Central Asian Survey**, XX/4 (December 2001).
- AKDEVELİOĞLU Atay, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası", **Küresel Politikada Orta Asya** (der. Mustafa Aydın), Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- AKINER Shirin, "The Politicisation of Islam in Postsoviet Central Asia", **Religion, State and Society**, XXXI/2 (2003)
- AYDIN Mustafa, "Çin'in Stratejik Hesaplarında Orta Asya", **Küresel Politikada Orta Asya** (der. Mustafa Aydın), Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- BARNETT Thomas P. M., **Pentagon'un Yeni Haritası:21. Yüzyılda Savaş ve Barış** (çev. Cem Küçük) İstanbul: 1001 Kitap, 2005.
- BARRY Yeoman Barry, "Inside The Evangelical Christian Movement That Aims to Eliminate Islam", **Mother Jones**, Canada, 2002.
- BARTOLD, Vasily Viladimiroviç, **Orta Asya: Tarih ve Uygarlık** (çev. Ahsen Batur), İstanbul: Selenge Yayınları, 2010.
- BENARD Cherly, **Democratic İslam: Partners, Resources and Strategies**, Santa Monica: 2003
- BENJAMIN Daniel-Steven Simon, **The Age of Sacred Terror**, New York: Random House, 2002.
- BOSSUYT Fabienne, "Democracy Promotion East and South After the Arab Spring: Re-evaluating the EU's Engagement With Authoritarian Regimes", (1 /2 December 2011) **Policy Brief for the Roundtable Conference**, Maastrich University: Brussels Campus.
- "What Does Arab Spring Mean for Russia, Central Asia and the Caucasus" (ed. Aigerim Zikibayeva) "Implications of the Arab Spring for Central Asia), **CSIS** (Center for Strategic and International Studies), September 2011.
- COHEN Ariel, **Kazakistan: The Road to Independence Energy Policy and Brith of Nation**, Washington: Central Asia-Caucasus Institute The Silk Road Studies Program, 2008.
- CORM Georges, **21. Yüzyılda Din Sorunu** (çev. Şule Sönmez), İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- CORNELL Svante E., **The Politicization of Islam in Azerbaijan**, New York: The Central Asia- Caucasus Institute, 2006.

- CREWS Robert D., **For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia**, London: Harvard University Press, 2009.
- CROCKATT Richard, “The End of Cold War”, **The Globalization of World Politics** (ed. John Baylis-Steve Smith), Oxford: Oxford University Publishing, 2005.
- ÇAĞLAYAN Selin, **Müslüman Kardeşler’den Yeni Osmanlılara İslâmcılık**, Ankara: İmge Kitabevi, 2010.
- DJALILI, Mohammed Rıza-Thierry Kellner, **Yeni Orta Asya Jeo-politiği: SCCB’nin Bitiminden 11 Eylül Sonrasına** (çev. Reşat Uzmen), İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2009.
- ECER A. Vehbi, **Tarihte ve Günümüzde İhvan’ül Müslimîn Örgütü**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2000.
- EHTESHAMI Anoushiravan “Asian Geostrategic Realities and Their Impact on Middle East Asian Relations”, **The Middle East’s Relations With Asian and Russia** (ed. Tom Pierre Najem-Martin Hetherington), London: Roudledge, 2004.
- ELSHTAIN Jean Bethke, **Just war Against Terror: The Burden of American Power in a Violent World**, London: Basic Books, 2003.
- ERHAN Çağrı , “ABD’nin Orta Asya Politikaları ve 11 Eylül Sonrası Açılımları”, **Küresel Politikada Orta Asya** (der. Mustafa Aydın), Ankara: Nobel Yayınları, 2005.
- FEARS Darryl, “Hate Crimes Against Arabs Surge, FBI Finds”, **Washington Post**, (26 Kasım 2002)
- FRIEDMAN Thomas, **Lexus ve Zeytin Ağacı: Küreselleşmenin Geleceği** (çev. Elif Özsayar), İstanbul: Boyner Holding Yayınları, 2000.
- FULLER Graham, **İslâmsız Dünya** (çev. Hasan Kaya), İstanbul: Profil Yayınları, 2010.
- FUKUYAMA Francis, **State Building: Governance and World Order in the Twenty-First Century**, London: Profile Books, 2004.
- GAREYEV Mahmud A., “Russia and Islamic Factor: Possible Sources of Military Conflict and Their Prevention”, **Russian-American Relations: Islamic and Turkic Dimensions in the Volga-Ural Basin** (ed. Hafeez Malik), New York: ST Martin’s Press, 2000.
- GOUDZWAARD Bob, **Globalization and the Kingdom of God**, Grand Rapids: Baker Books, 2001.
- GREIG Ian, “Central Asia and Militant Islam”, **Soviet Analyst**, XX/21 (1991).
- GRIFFIN George, “Egypt’s Uprising: Tracking the Social Media Factor”, http://www.pbs.org/newshour/updates/middle_east/jan-june11/revsocial_04-19.html (20. 04. 2011).
- GUEHENNO Jean-Marie, **Demokrasinin Sonu** (çev. M. Emin Özcan), Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- GÜLER Nermin, “11 Eylül Sonrası ABD ve Rusya Arasında Özbekistan” **Avrasya Dosyası**, 3 (2001).

- HONGWEI Wu, “Orta Asya’nın Gelecek Trendi”, **Çin Sosyal Bilimler Akademisi Bülteni**, (13. 02. 2003).
- HUNTINGTON Samuel P., **Medeniyetler Çatışması ve Dünya Düzeninin Yeniden Kurulması** (çev. Mehmet Turhan, Y.Z. Cem Soydemir), İstanbul: Okuyanüs Yayınları, 2005.
- IGNATIEFF Michael, “The Burden”, **New York Times**, (5 January 2003)
- IMANOV Vügar, **Avrasyacılık: Rusya’nın Kimlik Arayışı**, İstanbul: Küre Yayınları, 2008.
- KANGAS Rogers D., “The Three Faces of Islam in Özbekistan”, **Transition** I/24 (1995).
- KONAROVSKY Mikhail, “Russia and Islam: Mutual Adjustment in the New World”, **Russian- American Relations: Islamic and Turkic Dimensions in the Volg-Ural Basin** (ed. Hafeez Malik), New York: ST Martin’s Press, 2000.
- MACİT Nadim, **İmparatorluk Politikalarında Teo-Stratejiler ve Türkiye**, Ankara: Berikan Yayınları, 1992.
- , **Küresel Güç Politikaları, Türkiye ve İslâm**, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2011.
- , **Öteki Din: Üretenler ve Yönetenler**, Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- , **Uzun Savaş: Açılım mı Vassallık mı**, Ankara: Berikan Yayınları, 2010.
- MACKINDER Halford John, “The Round World and the Winning of the Peace”, **Foreign Affairs an American Quarterly Review**, XXI/4 (1943).
- McCOY Alfred, **Politics of Heroin: CIA Complicity in the Global Drug Trade, Afghanistan, Southeast Asia, Central Asia**, Chicago: Lawrance Hill Books, 1991.
- MALASHENKO Aleksei, “Islam and Politics in Central Asia”, **Jamestown Foundation**, II/3 (1996)
- MOLTMANN Jürgen, **The Coming of God: Christian Eschatology**, (trans. Margaret Kohl), Minneapolis: Fortress Press, 1996.
- MOKEEV Anvarbek, “Kırgızistan’ın Modern Siyasî Elitinin Oluşumunda Bölgecilik ve Aşiretçilik Kalıntılarının Etkisi”, **2023 Dergisi**, 109 (15 Mayıs 2010).
- MUMINOV Aşirbek, “Traditional and Modern Religious-Theological Schools in Central Asia”, **Political Islam and Conflicts in Russia and Central Asia** (ed. Lena Jenson and Murad Esenov) Stockholm: Utrikespolitiska Institutet, 1999.
- OLCOTT Martha Brill, “Roots of Radical Islam in Central Asia”, **Carnegie Endowment**, 77 (January 2007)
- PARGETER Alison Pargeter, “Rebels With a Cause”, **Jane’s Intellegence Review**, XXIII/4 (April: 2011).
- PERES Shimon, “Tarihte Av Mevsiminin Sonu” (çev. Belkıs Çorakçı), **Yüzyılın Sonu** (ed. Nathan Gardies), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2003.
- PUTIN Vladimir, “Russia and the Changing World”, **The Moscow News**, (27.02.2012).

- RASHİD Ahmed, “The Fires of Faith in Central Asia: Islamic Movement in Central Asia”, Confrontation Brews Among Islamic Militants in Central Asia: Central Asia Caucasus The Analyst, Biweekly Briefing (22 Kasım 2000), **World Policy Journal**, XVIII/1 (2001)
- ROY Oliver, **Yeni Orta Asya Ya Da Ulusların İmal Edilişi** (çev. Mehmet Moralı), İstanbul: Metis Yayınları, 2000.
- , “Present Patterns of Islamism in Central Asia”, **The Middle East’s Relations With Asian and Russia** (ed. Tom Pierre Najem and Martin Hetherington), London: Roudledge, 2004.
- ROTAR Igor, “The Hizbut Tahrir Party in Central Asia: A Fault Line”, **Jamestown Foundation**, VII/4 (2001)
- RUMSFELD Donald H., “Beyond This War on Terrorism” **Washington Post**, (1 Kasım 2001).
- SCHMITZ, Andrea- Alaxander Wolters, **Political Protest in Central Asia: Potentials and Dynamics**, Berlin: SWP, 2012.
- SEFEROV Rehman, “Azerbaycan’da Petrol Üretimine Tarihsel Süreç İçindeki Değişimi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, XVIII (2005).
- SELAM Bayram, “Bağımsızlığının 20. Yılında Türkmenistan” **21. Yüzyıl Dergisi**, 35 (Kasım 2011).
- SHAHİRANI M. Nazif, “Islam and Political Culture of Scientific Atheism in Post-Soviet Central Asia: Future Predicaments”, **The Politics of Religion in Russia and New States of Eurasia** (ed. M. Bourdequx), Armonk: M. E. Sharpe: 1995.
- SOMUNCUOĞLU Anar, “Bağımsız Kazakistan: Gök Bayrağın Altında 20 Yıl”, **21. Yüzyıl Dergisi**, 35 (Kasım 2011).
- TSYGANKOV Andrei P., **Russia’s Foreign Policy**, Plymouth: Rowman&Littlefield, 2006.
- WALSH Edward, “For Coast Guard, Priorities Shifted on September 11: Focus is on Defense Against Terrorism”, **Washington Post**, (26 Kasım 2001).
- WILSON S., “The Rise of Islamic Militancy In Central Asia: Causes and Consequences”, **CSIS Briefing Notes on Islam, Society and Politics**, I (2001).
- YEMELIANOVA Galina M., **Russia and Islam: A Historical Survey**, New York: Palgrave, 2002.